

Емігрантам дали по чашці чаю і шматочку хліба. Бурулька попросив був ще хліба, але йому ясно сказали, що — „брат мій, жуй хліб свій“, а коли він почав благати, запевняючи й голосом, і скорботними очима, що він голодний, — йому стали доводити, що він бунтує, а Германія не терпить бунтарів, здається, ясно?

— Ясно! — тихо промовив Бурулька, позбирав крихти на столі й вийшов на вулицю.

Там був наче на безлюдному острові, хоч кругом ходила тьма людей, жартували, розмовляли, а Бурульці робилось сумно. Він заглядав кожній жінці в лице, але Глафіри не було між жінками. І зрозумів Бурулька, що її тут ніколи не знайдеш, все одно, як шукати голку в сіні.

Почав було ходити по вулиці, завернув за ріг і враз заблуdivся. Тільки під обід ледве зміг повернутись назад, пішов на кухню, де вже обідали. Там йому насипали якоїсь рідини у мисочку, яка була прикована на ланцюжку до ніжки стола, Бурулька випив цю рідину, закусив шматочком хліба і голодний, покритджений ліг на ліжку і знову заснув, як убитий. Проправ вечерю, — сам чай без хліба, — коли ж прокинувся, — горіла електрика, у кутку сиділо кілька емігрантів, щось дуже тихо розмовляючи. Один з них, змучений на лиці, у подертому пальті держав у долонях лице своє і плакав...

Це були такі нещасливіці, як і Бурулька. Їхні жінки й діти десь були у Берліні, а самі вони не мали грошей і вже не знали, як одшукати своїх рідних. Дехто з них ходив до редакцій газети, але там повідомили, що газета не довідкове бюро і тільки в Росії можна оголошувати про жінку, що покинула свого чоловіка. А редактор одної ліберальної газети просто заявив: — „ви зуміли втекти од більшовиків, не питаючи нас — зумійте без нас і зібратись до купи“...

Бурулька підійшов до них, вони дали йому місце, не припиняючи балачки...

40 Але була одна маленька надія одшукати своїх жінок і дітей, хтось сказав, що на Вулиці Лип часто можна зустріти росіян, переважно жінок, коли падає вечір й увесь Берлін виходить на головну вулицю, Вулицю Лип.

— То зараз ідімо!— устряв у балачку Бурулька. — Зараз ідімо й знайдемо їх!

Вирішили піти на Вулицю Лип з маленькою надією зустріти там своїх рідних...

Справді, Вулиця Лип найголовніша, аристократична вулиця Берліна, кубло розпусти, театрів, рулеток, ресторанів, модних магазинів, де уночі видніше, ніж удень; блискучі автомобілі затоплюють усю вулицю; світляні реклами ріжуть очі, небо горить рекламами, скрізь реклами, здається уся вулиця — величезна реклама.

Найбільше людей буває біля славетного на все місто ресторана „Одисея“. Він горить огнями, цілу ніч там грає найдивовижніша музика, сила людей усяких національностей заходять туди, бо тільки в „Одисеї“ можна випити гарного вина й почути програм, складений з музик різних країн світу.

Особливо метушливе життя в „Одисеї“ починається о 10 годині увечері. Сюди з'їжджаються росіяни емігранти, князі, графи, генерали, вони сиплють золото щедрою рукою, вдаючись до неймовірних, диких веселощів, наче перед смертю. Замикаються вони у ресторані, закупають усі, які єсть, трунки і що там твориться — ходять тільки неймовірні чутки й легенди...

Боже, скільки людей і світу!— подумав Бурулька, зупинившись проти „Одисея“ з емігрантами. Вони вештались у тлумі, зазирали кожній жінці в лице, але не бачили знайомого, чули тільки чужу, незрозумілу мову.

Несподівано люди захвилювались, поточились од ресторана, зробивши прохід од дверей до кінця пішо-

хода. Там зупинився чорний автомобіль, звідти вийшов високий мужчина, простуючи до дверей ресторана.

— Ви бачили? — сказав Бурулька емігрантам.

Вони бачили. То князь Донецький, про котрого ходили чутки, ніби він за одну ніч випиває в „Одисеї“ дюжину вина і б'є усім музикам лиця, нагороджуючи їх за це шаленими гонорарами. Згодом приїхав другий автомобіль з генералами, та емігранти уже не бачили їх. Вони завернули у темний провулок, де, крім поліцай, ходили якісь жіночі постаті, зупиняючись на кожному кроці, наче в тривозі.

Бурулька несподівано прислухався й спинив емігрантів. А може здалось йому, що почув російське слово. Та згодом до них підійшло дві жінки з запнутими обличчями і тихо по-російськи спитали:

— Вам скучно?

Господи боже ти мій! Емігрантам „скучно“, до смерти нудно, невже це російська мова, може, вони й у Росії, може, це сон тільки?

— Скучно нам, боже ти мій! — скрикнув Бурулька, підійшовши до жінок.

Вони підняли запинала, емігранти глянули на них й скрикнули. Перед ними стояла графиня Оленіна з своєю донькою. Бурулька знав їх, він щодня, ідучи на посаду, бачив, як вони їздили за місто гуляти, одного разу графиня подарувала його Глафірі свою сукню, а її донька віддала рукавички. І ось де довелось зустрітись, в глухому провулку, куди жадна порядна людина не наслідуюється ступити.

— Не плачте — почав розважати графиню, коли вона, обнявши доньку, заридала. — Нащо губити себе сльозами.

Вони не слухали його й плакали. До них з усіх проїздів почали сходитись якісь жінки, дивились на емігрантів і собі ридали, як діти.

Бурульці стало страшно. Поліцай почав нервово переступати з ноги на ногу, нарешті рішуче рушив 41

42 сюди до дивного гурту. Бурулька звернув увагу всіх на поліцая, узяв під руку графиню і її доньку й пішов провулком. За ним посунули емігранти й інші жінки, все ще витираючи очі свої брудними хусточками.

Бурулька сказав графині, що вони шукають своїх жінок і дітей, і як зрадів, коли вона сказала, що багато жінок з дітьми живуть в одному будинку, куди вони оце ідуть...

Будинок цей стояв майже за містом над яром, був він чорний з вибитими шибками, де замість скла рудів дикт. Графиня два рази стукнула у двері, їх одімкнула якась жінка, емігранти увійшли у велику залю з старими диванами й одним довгим столом, наче у монастирський кухні.

Скрізь панувало безладдя, валялись гребінці з волоссям на зубах, пахло поганим вином, як це буває у кожному вертепі розпусти. На стінах висіли картини голих жінок у гидких позах. У куточку стримів образ богородиці, під нею горіла лямпадочка з прив'язаним пучком троянди.

Згодом увійшла графиня з усіма мешканцями вертепа. Це були сонні жінки з розпухлими од сліз лицами, обідрані діти, худі їхні личка так і свіtilись безкрів'ям, синці лягли їм під очима, ніжки сухі, тоненькі, наче палички, здається, вони зараз зломляться, не витримавши ваги маленького тіла.

Емігранти кинулись до них, плакали один одному на грудях, сміялись і знову плакали.

Бурулька вештався між жінками, тоді безпорадно упав на дивана й собі ревно заплакав. Глафіри тут не було.

Йому сказали, що була перший день якась жінка, ім'я її ніхто не знає, але вона і не переночувавши пішла кудись, більше її не бачили.

Нуда, русява, висока з синіми очима. Порвані черевки, колись були ляковані.

Бурулька ще гірше вдавився сльозами. Це була його Глафіра. Добре пам'ятає, як купив ляковані черевики їй на великдень, тепер вони порвались.

— Але куди пішла, де вона зараз?— спитав графиню.— Що з нею, що вона робить?

Графиня не знає, її саму вдарило горе, вона втратила навіть пам'ять од страшного поневіряння. Її граф умер на кордоні, коштовні речі забрали у карантині й опинилась вона у Берліні з донькою на вулиці, у чому стояла. З такими, як вона, узяли оцей будинок і виходять на вулицю. Треба їсти, а голод не дуже вимагає, як і чим заробляєш на хліб.

Графиня говорила твердим голосом, не хвилюючись, навіть у куточках уст з'явився посміх.

— А там умрем!— закінчила, пригортаючи до себе доньку.— Але ніколи не запишемось в СОМ, краще тоді вмерти...

— Що це СОМ?— зацікавився Бурулька.

— Точно не знаю. Раджу тільки ніколи не вимовляти цього слова. Його тільки знають шпигуни і де-хто з емігрантів. Єсть емігранти, що записалися в СОМ і роблять там, їдять з цього хліб, але страшно, я ніколи там не буду.

— Може, й дружина там?— тихо спитав Бурулька.— Але що це СОМ?

Графиня не знає. Три літери, за котрими щось ховається.

Власно, це покищо тільки чутки, ніхто цього СОМ'а не знає, крім шпигунів.

„Там Глафіра“,— подумав Бурулька, пізно уночі виходячи на вулицю з емігрантами. Перейшли Вулицю Лип, на хвилину зупинившись біля „Одисея“. Там метушилися люди, примчала швидка допомога, забравши князя Донецького, який був звалився з крісла, вимовивши одно тільки слово „СОМ“, і вмер.

— СОМ, — сказав Бурулька, пополотнівши. Його пройняв холодний піт. У гуртожитку він лежав на

44 ліжку, дрижав усім тілом, беззмістовно вимовляючи незрозуміле слово СОМ.

Тільки перед світом його поборов глибокий, чорний сон...

Уранці емігранти не снідали, прийшли обідати, а кухня була замкнена. Над вечір приїхали звощики, забрали ліжка, портрет нещасливого Миколи Останнього викинули на горище, а красномовного плаката зірвали з дверей, укинувши до плювальниці.

Емігранти збентежено дивились на цю руйнацію і нічого не розуміли. Увечері до них прийшов чоловік з орденом на грудях, довго дивився на емігрантів, запалив другу цигарку, по довгій мовчанці зробив коротеньку промову, де нещадно підкреслювалось, що учора вночі князь Донецький, який утримував ОПРЕ умер, отруений вином у ресторані „Одисея“, залишивши по собі чемодана з шкарпетками, шпаду, кілька сот тисяч боргу і заводи у Росії, куди незабаром повернуться усі емігранти, прогнавши більшовиків. Отже, ОПРЕ з глибоким жалем припиняє свою діяльність, будинок передається під вироб мінеральної води, а емігранти мають іти туди, куди поведе їх милостивий бог.

На цьому промовець поставив крапку, сів до автомобіля й поїхав.

Тоді в залю увійшли робочі з відрами, віниками, сказали, — цюрік ді руссен! — емігранти мовчки захопили своє манаття, вийшли на вулицю, безпорадно зупинившись на пішоході. Згодом вони добули свої останні гроші, узяли вантажного автомобіля і помчали шукати дешевого готеля, щоб хоч цю ніч побути у чотирьох стінах.

Один Бурулька без шеляга грошей стояв на вулиці і нічого не думав.

Був наче прибитий, у край приголомшений і тільки тоді рушив з місця, коли поліцай узяв його за лі-

коть, палицею показавши просто проти Бурульчиних грудей.

Туди вела вулиця,— туди й пішов Бурулька, зовсім не відчуваючи, що робить...

VI

Бурулька здригнувся.

Усім лицем був прилип до холодного скла вітрини, коли ж опам'ятався, побачив, що стоїть біля ресторану „Одисея“, поглядаючи усередину, як там їли, пили вино, грала музика, хоч і не чув її зовсім. Був порожній, ніяких бажань, забув навіть про Глафіру, хотілось тільки їсти, тому так жадібно, безтямно дивився крізь скло на столики. Знову прилип до скла, нічого не думаючи, нарешті поволі одійшов од вітрини, зайшов за ріг у темний провулок, хотів знову іти назад, як хтось м'ягко ухопив його за лікоть, тихо спитавши:

— Руський?

— Чим маю служити? — машинально сказав Бурулька, як це він часто був говорив, ще акцизним чиновником.

— Негром можете?

— З охотою! — ні на мить не подумавши, згодився Бурулька, хоч зовсім не розумів, що це за „служба негром“.

Перед ним стояв охайно вдягнений юнак з дебелим ціпком і квіткою на грудях. Він нагадував одного з тих прислужників у ресторанах, театрах, що за всяку ціну можуть одшукати людину на надзвичайне діло...

Бурулька пішов за юнаком, увійшли вони через задній двір до ресторану „Одисея“ і опинилися на величезній кухні. Сюди згодом прийшов сам управитель рестораном, дебелий, пухлий німець, з усіх боків оглянув Бурульку, подивився йому на зуби.

— Добре! — вдоволено посміхнувся управитель. — Pozнайомте з роботою.

Бурульку повели у тісну кімнатку без вікон, де крім ліжка не було нічого, сказали, що тут він буде жити,

46 принесли миску сажи, червону сорочку, почали зазнайомлювати Бурулька з його „роботою“.

Бурулька був покірний, як коняка. Знав тільки, що нарешті таки дістав собі роботу і вже легко буде розшукувати свою Глафіру. Головне, дадуть йому сьогодні їсти, більше нічого йому було не треба на цей раз.

Йому вимазали лице сажею, одяг він червону сорочку, сказали, щоб він виричав очі, тоді з реготом поставили перед ним дзеркало.

На Бурулька дивився справжній негр з білими очима, як це малюють на цукерках. Коли вищирив зуби — він би сміливо міг поконкурувати з президентом негрської республіки.

— Чудово, дуже добре! — похвалили його. — Прекрасно, на сьогодні досить...

Бурулька змив сажу, принесли йому вечерю і кухню пива.

Він мав одержувати на місяць десять доларів, піджачну пару плюс червону сорочку і цю кімнатку з ліжком.

— Чудово! — сказав Бурулька, лягаючи на ліжко. Був не голодний, кухня пива ударив у голову, хотілось сміятись, розмовляти і раптом пригадав Глафіру. Одразу смуток ліг на душу, хотів заснути, щоб нічого не думати, уже був наладився погасити електрику, як у двері постукано.

Увійшла куховарка, замкнула двері, тихо спитавши:

— Ви емігрант?

Бурулька, нічого не зрозуміючи, хитнув головою.

Куховарка сіла біля нього на край ліжка, глянула на Бурулька і несподівано заридала. Він схопив її за руку, хотів щось сказати, але не міг заспокоїти, тільки гладив її гарячу руку.

— Ви чули завод Шванського? — раптом спитала дівчина.

— Чув. Шванського самого бачив у карантині...

— Я його донька! Ви його бачили? Як він, де мій батько, що з ним? — розпитувала дівчина. — Живий, скоро буде тут, ви його бачили, мого батька?

Лице їй засвітилося радісним світлом, очі палали, була подібна на маленьку дівчинку, що зустріла свою матір.

— Він умер! — тихо сказав Бурулька.

— Я так і знала! — покірливо мовила дівчина, але не плакала, тільки скривилася з лиця й похилила голову. — Я так і знала. А ви будете негром. Як просто й сумно. Учора справжній негр умер, на цьому ліжку, вам також виб'ють зуби, тоді виженуть на вулицю або вмере! — говорила на диво спокійно, наче мова йшла про годину, про осінній дощ.

— Але що робити? Не вертатись назад, у зуби більшовикам?

— Тоді йти в СОМ.

— СОМ? — скрикнув Бурулька, хотів ще щось сказати, та дівчина затулила йому уста своєю рукою.

— Мовчіть, бога ради, нас почують. Ніколи не говоріть цього слова.

— Але що то СОМ? — пошепки питав Бурулька. — Ви знаєте?

Вона нахилилась до нього і дуже тихо сказала:

— СОМ — це Союз Местників. Мене запрошували туди, але я відмовилась... поки-що. Там усі покривджені емігранти, вони знають, хто їх покривдив, і помста їхня страшна...

Бурулька дрижав усім своїм тілом. Йому стало страшно, на мить подумав, що його Глафіра в тому Союзі...

— Але на чию голову їхня помста? Тоді вони комуністи?

— Не комуністи, вони емігранти, як ми з вами. Ви чули, що в цьому ресторані умер князь? Це зробив СОМ, він отруїв його. Уже вбито кілька князів, графів, СОМ винищить усіх, хто тільки його покривдив. Тільки

48 ні слова, вас уб'ють! — закінчила дівчина і вже хотіла виходити, та Бурулька узяв її за руку, шепнувши:

— Там і жінки є, у СОМ'ї?

— Кілька жінок, прощайте!

За хвилину вона знову увійшла, сказала, щоб ні слова Бурулька про це не говорив, і вийшла, щоб ніколи більше не говорити з Бурулькою.

Бурулька повалився на ліжку, стиснув руками голову і занімів...

Уранці почали навчати, у чому полягатиме Бурульчина робота, і всім на диво він одразу запам'ятав, що робити. Коли гратиме музика — він мусить стрибати на одній нозі, перекидатись через голову, вибивати у мисочку, клацати зубами, наче вовк, і як найширше витріщувати очі, оце і все. Коли музика змовкне — він з мисочкою обійде гостей, збере гроші й віддасть управителю.

„Одисея“ відчиняється з 5 годин, але Бурулька виступатиме з 10 увечері, бо тільки тоді є надія зібрати негром чимало грошей. Російські князі, графи, попи й генерали тільки з 10 годин з'їзджаються до „Одисеї“, вони великі охотники до негрів, крокодилів та іншої екзотики і не жаліють грошей, коли до них з мисочкою підходить негр. Але Бурулька, як і кожний порядний негр, мусить пам'ятати, що тільки кумедними штуками й викрутасами можна завоювати російських гостей, — чим дужче клацатиме зубами, тим більше золота посиплеться у мисочку. І горе тому негрові, що байдуже виконує свою роль...

— Горе тобі, коли спасуєш! — попередив управитель, для чогось повівши своїм жилавим кулаком перед Бурулькою.

— Радий старатись! — сказав Бурулька, з тривогою чекаючи на свій перший виступ.

Цілий день нікуди не виходив, забув про все на світі, тільки стрибав у своїй кімнатці, перекидався через голову, чув, як усі кістки тріщали, бив кулаком

у роздуту щоку, наче у бубон, й дико ворочав зіницями. Усе тіло йому боліло, голова крутилась, руки дрижали, хотів ще раз стрибнути на нозі, але безсило повалився на ліжко і застогнав. В цю мить пробило 10 годин. Бурулька, схопившись за серце, вийшов з кімнатки. Увесь був чорний, як мара, червона сорочка звисала до самих колін, на ногах стриміли гостроносі пантофлі, у руках міцно держав мідну мисочку з дзвоником під денцем. Клацнувши зубами й вирячивши очі, став спереду музики й уклонився.

Буря оплесків здригнула залю. З кутків почувся веселий регіт. Деся дуже близько крикнуло „ура“, але Бурулька не бачив гостей, не міг бачити, так сильно вирячував очі, аж сльози йому котилися.

Несподівано грянула музика. Бурулька здригнувся, як військова коняка перед боєм, і почав виконувати свою роль...

Стрибав на одній нозі, перекидався через голову, бив у роздуту щоку кулаком і мисочкою, падав черевом на поміст, розмахував ногами, висовував язика і знову як вихор скидався угору, стрибаючи на одній нозі. А музика ревела, гудів африканський бубон, плакав кларнет, а в залі качалися з реготу, кидали на негра корки, тістечка, биті чарки, одна чарка пробила Бурульці щоку, бризнула кров, але він не міг уже спинитися. Увійшовши у дикий газарт, так широко гепнувся черевом на поміст, що збив коліно, уже не міг звестись, тільки щирив зуби, дзвонив мисочкою, хотів викинути якогось нового „номера“ — як музика одразу змовкла. Бурулька мусів зараз обійти залю з мисочкою, але не міг звестись, збите коліно боліло, лежав і бив кулаком у щоку.

— Браво, браво! — закричали гості. — Ще раз!

— Уставай, скотино! — люто прошепотів управитель з-за музик.

Бурулька, напруживши усю свою волю, щоб не скрикнути, звівся й шкутильгаючи пішов до столиків.

50 Золото посипалось у мисочку, хтось подав йому чарку вина, він випив і, більше не затримуючись, хоч кожен ліз до нього з вином, поніс гроші управителеві.

— Гут, гут! — сміявся німець. — Дуже добре. Ну, марш, іди знову...

— Не можу, коліно збив! — запротестував Бурулька, показуючи усе сине, з кривавими плямами своє худе коліно. — Я впаду! — у його голосі почулись сльози.

Він справді таки плакав.

— Марш! — крикнув управитель.

Бурулька скорився. Ледве стримуючись од болю, підійшов до музики й зупинився. Дві великі сльози блищали йому на чорних щоках, наче два діаманти на чорному гребінчику. Управитель пильно глянув йому в лице, щось сказав музикам й вийшов.

Музика почала грати відомий „плач негрів“. Бурулька знав його, він мусів згинатись у три погибелі і удавати, що щиро плаче. „Плач негрів“ особливо був улюблений російськими мільйонерами, вони тоді найбільше реготались, а мисочка завжди була повна, як спостеріг спритний управитель.

„Плач негрів“ почав кларнет. По хвилині бив бубон. Робилось моторошно й сумно. Коли б це був не „плач негрів“ — можна було б плакати.

Бурулька по черзі витягував то одну, то другу руку, потиху дзвонив мисочкою, водив головою, кривився з лица, моргав очима. Тепер міг глянути на гостей. Боже, все росіяни і разом з тим такі чужі й далекі люди. Жодного знайомого лица. Пригадалась Глафіра, а кларнет аж заливався, витягуючи якусь безмежно жалібну ноту.

Сльози бризнули йому з очей, він уже справді плакав, як дитина, сажа розтавала під сльозами, текла по лиці, малюючи жовті смуги.

Коли кларнет заголосив різко й сумно, Бурульку здавило в горлі, повалився він на поміст, дико, на всю залю — заривавши.

Вражена музика змовкла. Збентежений управитель вибіг, довідатись, що сталося, та страшний, нелюдський регіт гостей його заспокоїв... Бурулька обійшов гостей і ледве не зомлів, коли якась дівчина, кидаючи у мисочку монету, здивовано сказала:

— Гляньте, він справді плаче!

Цього разу мисочка була повна до вінець. Вдоволений управитель зайшов до Бурульки в кімнатку, дав йому закурити і наказав, щоб з кухні подали зайву порцію горілки...

На другий день Бурулька з самого ранку пішов на вулицю з надією, що десь таки зустріне Глафіру, хоча твердо рішив, одержавши платню за місяць — найме шпигуна, тоді вже, певно, Глафіру знайде. Тимчасом не губив випадка блукати по всіх вулицях і провулках, вийшов за місто, де в убогих хатках живуть робітники, пильно придивлявся до кожної жінки, але Глафіри не зустрічав.

Над вечір зупинився спочити біля глибокої балки за містом, куди звозили сміття, ліг на моріжку і задрімав. Коли прокинувся — біля нього сиділо два обшарпані чоловіки з великими бородами і залізними ціпками в руках. Збоку лежали клунки з чимось смердючим і вогким, наче там було гниле м'ясо.

Бурулька хотів утікати, але невідомі, помітивши його заворушення, м'яко сказали:

— Спочивайте. У вас є тютюн?

Бурулька дав їм закурити, трохи одсунувся в бік, здивовано на них поглядаючи.

— Ви, здається, росіянин?

— Ну да, я руський.

— З лиця видно й з одежи! — промовили невідомі. — Ми теж росіяни, хліб заробляємо!

Розв'язали свої клунки, де були чайні ложечки, кістки, цвяхи й інші речі, чим багата була балка, куди з міста звозили сміття.

— Ви емігранти?— скрикнув Бурулька.— З цього й живете?

— Як бачите...

Еге! Бурулька, виявляється, ще зовсім нічого не знає. Він того не знає, що звичайні чиновники, хоч і дворяни, емігрувавши з батьківщини, тепер раді шматку хліба. Він того не знає, що їхні жінки й дочки продають своє тіло за крихту хліба, а чоловіки пішли світ за очі, полізли у глибокі копальні, щоб звідти більше не з'являлись на світ божий. Бурулька, тоді дивак, не чув навіть, що злиденним емігрантам не дозволяють ходити по світу, їх ловлять, як собак, везуть на гори, де вони копають тонелі й рубають камінь.

— А ви ж на волі, вас не ловлять?— спитав Бурулька.

— Коли б не Мати—зловили б, як гицель собак ловить. Мати ще держить на світі...

— Що це Мати?— спитав здивований Бурулька.

— А ось, хіба не бачите?

Бурулька бачив глибоку бадку, повну гнилого сміття. Тепер стало ясно. Вони живуть просто у смітті і їх ніякий жандар не наслідуюється ловити в оцьому дуплі, де вічно стояв і їв груди густий сморід.

— Але так же не можна, це смерть, хіба ми ради цього ішли сюди?— гаряче казав Бурулька.— Як же далі?

— Далі?— щиро здивувались емігранти.— І далі так. Ми звикли.

Бурулька нічого не розумів. Не знав, що ці люди стали байдужі до всього, їх ніщо уже не хвилювало, раді були тільки хліба шматку і тому випадку, що їх не зловлено й не приневолено до якоїсь роботи. Страшні злидні, поневіряння виїли їм душу, але дух паразитизму ще жив з ними, увесь час нашіптуючи огиду до праці. Вони ладні вмирати десь з голоду, але ніколи не візьмуться до роботи, що дасть їм харч і постіль.

Це були типові емігранти, що ненавиділи більшовиків, ненавиділи увесь світ і себе разом з ним і, раз вибиті з насидженого кубла, уже безсилі були прикласти рук, щоб звити будь-яке нове кубло. Мандруючи у чужу країну, думали жити на молочних ріках і опинились в обіймах Матери, у глибокому смітнику, де вічний сморід, гниль і неминуча смерть...

Бурулька охопив жах.

Йому здавалось, що він сам живе в оцьому смітті, старанно шукаючи там ложечки, шрубики, щоб продати їх і купити грам хліба.

— Краще тоді в СОМ піти! — нерішуче промовив, коли емігранти узяли свої клунки, щоб іти до міста.

— В СОМ? — скрикнули вони обидва, пильно призираючись Бурульці в лице — Ви знаєте СОМ? Дали собі відчіт, що кажете?

Бурулька злякався, думав, що вони кинуться його бити, хотів уже бігти, та старіший емігрант спинив його, закупив другу цигарку і вже серйозно, по-діловому сказав, сівши проти Бурульки:

— Видно, ви ще не розкусили того СОМа. Слухайте і нікому про це ні слова. СОМ з наших таки, сама злиднота. Гедзь укусив їм мозок і вони од цього, — не інакше, — забрали собі в голову, що князі, взагалі дуже великі пани піддурили їх кинути домівку й утікати в оцю Німеччину. Далі, слухайте далі і нікому про це ні слова. Цей СОМ, щоб помститись за свою лиху долю, почав убивати, отруювати, вішати тих людей, росіян таки, що мають не менше, як півмільйона золотих карбованців. Далі. У вас ще є тютюн? Дайте...

Бурулька вивернув кишеню з тютюном, скрутив сам цигарку й слухав далі.

— СОМ ховається десь таємно, ніхто не знає, де саме і чинить страшне діло. Але їх згодом зловлять, вони довго не житимуть. Вони знищать ворогів своїх, а їх інші знищать. Ви сказали, краще піти в СОМ. Ні, краще ритись у смітті й жити. Хіба тільки в палацах

54 жити? Можна і в смітті, скрізь однаково світить сонце. Правда?

Бурулька мовчав.

— Тепер слухайте казку! — продовжував розохочений емігрант. — В тісній клітці жило два леви. Їх не годували. Од страшного голоду леви поїли один одного, після них zostались тільки хвости. Мораль, коли хочете: емігранти наші поїдять один одного, зостануться тільки хвости. Хвости — це ми, оті, що пригріла їх оця Мати! — показав на смітник, що парувал, тліючи, наче паровик. — А СОМ пропаде, Зуботиченко візьметься за нього...

— Граф Зуботиченко? — скрикнув Бурулька.

— А ви й такого знаєте? — здивувався емігрант. — Ну, тоді прощайте! — й, забравши свої клунки, емігранти пішли до міста, лишивши Бурульку над балкою у глибокій задумі...

Пізно увечері прийшов він в „Одисею“, зайшов на кухню, щоб побачити куховарку Шванську, але там сказали, що ще з ранку вона пішла кудись і не верталась. На її місце стала друга, дебела, стара німкеня.

Бурулька сумний ліг у себе в кімнатці, пригадуючи слова дивного емігранта над балкою, його хвилювало щось, чого й сам не знав, не лежалося на твердому ліжку, хотів уже вийти на вулицю — розвіяти нудьгу, як увійшов управитель з великою афішою і червоним од задоволення своїм широким, пухлим лицем.

Це була афіша з намальованим негром, що ковтає огонь з миски й очима пускає дим. Під негром був напис німецькою та російською мовами. Напис говорив, що приїхав цар негрів, великий споживач огню. Побуде в „Одисеї“ усього один вечір, тому треба поспішати, щоб не було пізно. Такий, мовляв, випадок, трапляється раз у життя.

— Я не розумію вас? — спитав Бурулька, вклонившись управителю, справді нічого не розуміючи.

— А це так: афіші будуть на всіх вулицях. Увечері ти потанцюєш, потім запалиш бензину у мисочці, вдаватимеш, що ковтаєш огонь, очима пускатимеш дим, чи ні,— не важно. Головне, будуть гроші. Гостей буде повно, як ніколи, розумієш тепер? Добре?

Бурулька, трохи подумавши, дав рішучу згоду. Хоч огонь з бензини дуже шпаркий, але була надія, що всі росіяни зйдуться глянути на дивного негра і, можливо, прийде й Глафіра, яка раніш охоче ходила дивитись на борців у цирку, на китайців, що продавали чай. Це тільки можливо, та Бурулька тепер цьому „можливо“ надавав великого значіння. Навіть чомусь певен був, що Глафіра неодмінно прийде.

— Добре, я згоден! — запевнив управителя, замикаючи за ним двері.

Уже не виходив на вулицю, ліг на ліжко, підклав під голови замість подушки руки і задрімав...

Прокинувся тільки у пізні обіди. Йому подали добру страву й кухоль пива, — управитель, передчуваючи заробіток, годив своєму „негру“, як болячці. Замість простого тютюну — Бурулька закупив пахучу цигарку і в святочному настрої вийшов на вулицю. Його цікавили афіші, але жодної він не побачив, бо біля кожної стояв величезний гурт людей і годі було туди дотовпитись.

Поблукавши трохи, Бурулька пішов назад і знову заснув, щоб набратись свіжої сили...

Увечері його вимазали сажею, одягли на нього довжелезну червону сорочку з блискучими бляшками, вимастили вазеліною йому в роті, і під руки вивели й поставили його біля музики...

Управитель не помилився, як не помиляється кожний спритний німець. Гостей було повна зала; довелося між рядами поставити нові столики, навіть на хорах гула публіка, переглядаючи через бильця. У ресторані швидко не вистачило вина, — заклопотаний управитель кудись подзвонив, щоб за всяку ціну

56 негайно привезли автомобіль найдорожчого трунку. Офіціанти вибивалися з сили, прислужуючи багатим гостям, а вони, пишні й задоволені, коверзували з них, призириливо викидаючи блискучу монету „на чай“.

Коли Бурулька вклонився — його зустріли шаленими оплесками та вигуками „ура“. Музика ушкварила щось африканське з самих бемолів і дізів, Бурулька тим часом мусів був нерухомо стояти, вищирювати зуби й ворочати зіницями. Це робити було досить легко, міг навіть добре придивитись до гостей, але Глафіри між ними не побачив. Серце йому похолонуло, уся охота ковтати огонь пропала. Ладен був кинути мисочку з бензиною, витерти сажу на лиці й, плюнувши на все — вийти з ресторана. Та музика змовкла, він здригнувся, запалив бензину й приготувався виконати свою небезпечну роль.

Загримів бубон, його звук подержався в повітрі і розтав під високою, усіяною електричними лампками стелею. Тоді почав виводити одну ноту кларнет, Бурулька нахилив мисочку собі до губів, полум'я вдарило йому в лице, але він за один раз перехилив мисочку й випив. Полум'я востаннє блимнуло в роті, Бурулька вклонився, присів на одний нозі і знову низько, торкаючи лобом поміст — вклонився.

Яку хвилину у залі стояла мертва тиша. Тоді все скрикнуло, стукнули стільці, полетіли на Бурульку квітки, монети, гаманці, жіночі рукавички й порожні пляшки.

— Збирай гроші! — хрипів управитель Бурульці. — Не зівай, скотино!

Бурулька ступив з помосту, протяг руку з мисочкою, не помічаючи, як туди рясно сипались золоті монети. Підійшовши до одного столика, що стояв у самому кутку — мисочка випала йому з рук, — він здивовано зупинився, розвівши руки.

— А, це Бурулька! — скрикнув Зуботиченко, призираючись до нього. — Уже негром, шельма?

— Граф! Це ви, графе? — сам не розуміючи, що каже, — питав Бурулька.

За столиком, справді, сидів граф Зуботиченко з якимось чоловіком у чорному.

— Діаманти фальшовані, графе! — похапцем говорив Бурулька, помітивши, як уся заля здивовано притихла.

— Фальшовані? Не може того бути. На, адреса, неодмінно прийдеш до мене! — подав граф свою адресу.

Бурулька, [не збираючи грошей — з порожньою мисочкою пробіг між рядами столиків, ускочив у свою кімнатку, з жахом чекаючи бурі. Чув, як кричали у залі, брязкали пляшки, в цю мить до Бурульки влетів, блідий, як смерть, управитель, вхопив його за горло, скрикнувши:

— Ти бив мене, руська свине! Я старець, я старець уже! — безсило випустив Бурульчину шию, безпорадно розмахуючи руками. — Чуєш, ти чуєш, що вони роблять? Кажуть, що ти не негр, руська свине! — лице йому почервоніло, жили надулись на короткій шії, здавалось, управителя вхопить апоплексія. — Тепер їх тут і ноги не буде, я старець... Геть, геть ізвідци, руська свине! Я вб'ю тебе, вони кажуть, що ти не негр, боже мій! Геть звідци! — схопив Бурульку за коміра, виволік з кімнатки на кухню і вже звідти випхав його на вулицю...

Бурулька упав на камінь, схопився, оглянувшись, чи ніхто не женеться і, вскочивши у темний проїзд — тільки тоді перевів дух, почавши полою шинелі витирати на лиці сажу...

Було вже далеко за північ. У небі згасла остання реклама про чудові підошви й чоботи, у глухих перевулках почали тривожно свистати дозорці, лякаючи своєю присутністю одиноких жінок, що вештались під будинками, наче грішні душі. Несподівано одна з них ускочила в проїзд, де стояв Бурулька, зупинилась

58 на мить, тоді тривожно, боязко, як той собака, що чекає од хазяїна удара,—спитала:

— Вам скучно?

— Безумовно! — не гаючись відповів Бурулька, узяв жінку під руку, з певною надією переспати у неї цю страшну ніч, аби тільки не попасти в цупкі полісменівські лапи...

Повернули у якийсь темний провулок, де горіла одна тільки лампка, увійшли в тісний двір, спустились східцями десь глибоко униз, жінка одімкнула двері і засвітила лампу.

Бурулька недовіжливо оглянувся. Це була маленька кімнатка у підвалі, вогка, як губка, стіни були сірі, там лазили спокійні мокриці. Жінка, глянувши йому в чорне лице — скрикнула.

— Не бійтесь, я руський, емігрант! — заспокоїв її Бурулька, змиваючи сажу з лица. — Дайте рушника.

Замість рушника вона подала якусь ганчірку, що дуже одгонила рибою й дешевим одеколоном.

Витершись, Бурулька витяг останнього долара, кинув на стіл, не роздягаючись ліг на ліжко лицем до вогкої стіни і стулив очі.

— Беріть гроші і дайте спокій! — чомусь сердито сказав він, ховаючи голову під подушку.

Засинаючи, чув, як жінка схлипувала, щось шепотіла, курила тютюн,—не турбуючи його жодним словом...

Прокинувся з важкою головою та болем в очах. Усе тіло йому було вогке, в суглобах з'явився гострий біль, дрижав з холоду, закутуючись у блаженську шинелю. Згадавши учорашню подію й Зуботиченкову адресу — поклав зараз іти до нього, не гаючи ні хвилини. Але, повернувшись од стінки й глянувши на двері, він обомлів, скрикнувши. На дверях висіла жінка. Шнурок глибоко в'ївся їй у горло, язик висунувся з рота, дивилась вона на Бурулька скляними очима, а він не міг поворухнутися, кров спинилась у

жилах, дивився на мертву, в той час прислухаючись до лунких ударів свого серця.

Вузький промінь сонця зазирнув у підвал, зупинився на лиці в мертвої, воно наче скорботно осмінулось і потухло.

Бурулька згодом опанував себе. Глянувши на стіл, побачив свого долара і паспорт, де чітко було написано: „Варвара Волкова, 45 років, удова, віри православної, росіянка“.

Захопивши долара, Бурулька проліз у двері, похитнувши мертве тіло, вийшов на вулицю й, удруге прочитавши Зуботиченкову адресу, — поспішив на вулицю Бісмарка, де жив граф.

VII

Біля великого чорного палацу, що східцями своїми впирався просто в пішоход — стояло два закритих дивовижних автомобілі, чекаючи тільки наказу, щоб рушити й помчати, як вітер. Автомобілі дивного нічого не мали, але чорна фарба на них, подвійні шини, таємничо насуплені шофери й замазані номери ззаду — здалися Бурульці дивовижними, такими машинами не їздять гуляти, це він добре знав, поживши не один день у Берліні.

Ним одразу запанувала тривога. Ступивши сходами й простягнувши руку, щоб одчинити парадні двері — його спинив якийсь чоловік, — мовчки оглянув його і, в чомусь впевнившись, — сам прочинив перед ним двері.

Бурулька опинився у маленький кімнатці, де висіли телефонні трубки, якісь бляшки, що увесь час гули, наче заведений телеграф. Узявшись за ручку дверей, щоб піти далі — вони не відчинялись, — він наліг на них, але даремно було пробувати свою силу. Бурулька уже хотів піти назад, але і вхідні двері уже не відчинялись. Подумавши, що він опинився у пастці — почав стукати у двері кулаками, коліньми і, до краю

60 стомившись, — став витирати спітніле лице. Несподівано, наче з стіни, виступив чоловік, спитавши, що Бурульці треба. Той показав адресу, написану Зуботиченковою рукою.

І враз двері відчинились, чоловік повів Бурулька сходами кудись на другий поверх, відчинив якусь кімнату і, злегка вклонившись, залишив Бурулька на самоті.

Бурулька сів на дивана, оглядаючи кімнату. Вона була зовсім кругла, червона, крім стола й дивана не було більше нічого. Нагадувала вона кабінет лікарів, тільки замість аптеки пахло тут фарбою та новими чобітьми. І раптом пригадав Бурулька, що десь бачив таку кімнату, навіть запах цей йому знайомий. Так само сидів на дивані, а проти нього... стояв граф Зуботиченко. Але це було давно, ще у Росії, у рідному місті, коли він записався до „Союза Русского Народа“, давно це було, а та кімната дуже нагадувала цю, де він зараз сидів...

Згодом увійшов сам граф, замкнув двері й, подавши Бурульці одного пальця, щоб той потиснув — сів з ним рядом.

— Як живеш, маєш, брате?

— Нічого, сами бачили! — конфузливо відповів Бурулька, тремтючи усім тілом, наче на сповіді.

— Бачив, з тебе чудовий дикун, негр! — засміявся граф, нервово запалюючи цигарку. — Кажеш, діаманти фальшовані? У тебе вони?

Бурулька подав йому діаманти, граф витяг лупу, довго дивився через неї на камінчики, похитав головою, посміхнувшись.

— Ну, да, вони заміняли їх, у карантині. Але нічого, це пусте... Так як же живеш?

Бурулька коротко змалював, як міг, своє життя, спинився на головному, що шукає свою Глафіру, але марні його шукання, він просить, щоб граф допоміг йому зарадити лихо.

— Добре! — подумавши сказав граф. — Я допоможу, як зумію, власно, це дуже легко одшукати твою дружину, але умова, — ти сам мені дещо мусиш зробити.

— Я радий, я служитиму, прошу, тільки одшукайте її! — радісно скрикнув Бурулька.

Граф на хвилину вийшов з кімнати, приніс великого чемодана, обережно, наче то було тонке скло, поставив на столі і, запаливши другу цигарку, пригостивши й Бурульку, — став пояснювати, у чому полягатиме Бурульчина послуга.

— Слухай! — урочисто мовив граф.

Бурулька напружив усю свою увагу, помітивши, як тремтить цигарка у графових руках.

— Тут у Берліні живуть мої далекі родичі. Скрута страшна, грошей не мають, голодні всі, але з гордощів, чи що, до мене не звертаються за допомогою. А я не звір, я люблю їх і дарую їм оцього чемодана, де є усе, що їм треба. І посуд, скляний, треба з чемоданом дуже обережно, щоб не побилось. Кури! — знову запалив цигарку, подавши й Бурульці. — Ти візьмеш чемодана, понесеш їм, але не віддавай нікому в руки, а постав десь у куточку, щоб вони сами його помітили. Знаєш, несподіванка убогому — велике щастя. Вони живуть за містом, біля „Дівочої Пустки“ у маленькому будиночку. Оце адреса, так зручніше! — всунув Бурульці в руку адресу своїх родичів. — Краще так зроби: — зараз понеси чемодана, вони десь на роботі, там тільки одна стара служниця. Поставиш чемодана десь у куточку й підеш. І ні слова служниці. Не забудь, — боже хорони впустити чемодана, там дуже ніжне скло... згода? Зараз і йди, а дружину знайдемо враз, це не макове зерно.

Бурульці нічого легшого не могло бути, як поставити чемодана, а за це зустрінись з Глафірою, й почати нове життя в оцій суворій, чужій країні.

— Не забудь, там дуже ніжне скло! — удруге попередив граф, коли Бурулька узяв чемодана. — Увечері,

62 годин так о 7 прийдеш до мене. — Але пам'ятай, там дуже ніжне скло!

Бурулька пам'ятав добре, обережно, наче які святощі — виніс чемодана на вулицю, ще раз прочитав адресу графових родичів, поклав чемодана на плечі й пішов просто за місто до „Дівочої Пустки“...

Одшукати маленький будиночок було дуже легко. Він самотньо стояв між чагарником над балкою, за ним, у долині лежало робітниче містечко, а ззаду стояв похмурий, грізний Берлін.

Бурулька підійшов до будиночка, ногою одчинив двері у сінці, поставив чемодана за діжкою з водою і вже хотів зникнути, як у цей мент з кімнати вийшла стара, підсліпувата жінка, підозріло глянула на нього, спитавши:

— Ви, Сом?

— Сом? — вражено скрикнув Бурулька. — Який там Сом, можна води напиться?

Жінка винесла йому чашку води і довго дивилася йому вслід, аж поки він не зник за чагарниками.

Ступивши у густі кущі низькорослої акації, Бурулька оглянувся, але раптом з куща виліз високий чорний чоловік, став перед ним, довго дивився йому в лице, тоді озирнувся кругом і, впевнившись, що нікого не було, тихо сказав:

— Не всякому треба тут ходити. Що ти робив в отому домі? — голос йому був металювий, чулась якась погроза, Бурульці стало страшно. — Що ти робив в отому домі? — невідомий уже не питав, а наказував, рухи йому стиснулись у кулаки, слова вимовляв крізь зуби, пронизуючи спантеличеного Бурульку своїми чорними, як терен — очима. — Що, питаю, робив в отому домі?

— Пив воду! — ледве промовив Бурулька, трясучись тілом, як драглі. — Попросив води і все...

Про чемодана ні слова, навіть забув про нього, наче й справді тільки випив води у таємничому будиночку.

— Але, що робиш, чорт би тебе забрав? Що ти робиш отут? — скрикнув чоловік нетерпляче. Коли Бурулька став ворухити губами — він нахилився до нього і ледве чутно прошепотів: — ти знаєш Сома?

Ні, Бурулька ніякого Сома не знає й не чув, він емігрант, росіянин, шукає свою дружину, його прізвище Бурулька, а дружину зовуть Глафірою. А Сома ніякого не чув.

— Бурулька? — щиро здивувався невідомий. — А вона Глафіра? — він був у край вражений, його раптовий гнів улігся, несподівано простяг руку, поклавши її Бурульці на плече. — Коли вона справді твоя дружина, — тоді прошу зобачення. Кажеш, її звуть Глафірою?

Бурулька з радістю дивився на невідомого, його щось торкнуло, що цей чоловік знає його Глафіру, деś вона близько, він її скоро побачить, може вона деś тут у балці, або підходить уже сюди з-за кушів. Він уже уявляє її, порвані черевики, синя хустка і блискучі очі. Йому стало млосно.

— Ви знаєте, де вона?

— Ти її побачиш. Сьогодні увечері побачиш! — роздумливо промовив чорний чоловік. — Прийдеш сюди о 9 годині і коли побачиш у тому домі, де пив воду, — світ у вікнах — іди просто туди, але не входи у середину, а зупинишся під акацією. Бачиш?

Бурулька бачив акацію, що стояла кроків за сто від будиночка.

— Тепер іди звідци і ні слова! — погрозово сказав чоловік, ускочив у кущі й зник, наче то не живий чоловік був, а сон...

Бурулька уже не йшов до графа Зуботиченка, він і без нього зустріне Глафіру, хотілось тільки лягти й спочинуту. Голова йому боліла, руки й ноги дрижали. Ліг він у балці під лопухом і заснув...

Прокинувшись — побачив над собою високе зоряне небо, лопух бризнув йому на лице росю, над містом 63

64 миготіли огні, гасли і знову полум'ям вихоплювалося до неба. Раптом почулися глухі дзвони. Він почав рахувати і, коли вони замовкли на восьми вдарах — Бурулька, пригадавши свою Глафіру — видіз із балки, простуючи до „Дівочої Пустки“.

Увійшов у чагарник, з трепетом поглядаючи на темні вікна будиночка, де незабаром мусить з'явитись світло. Згодом туди почали крадькома сходитись якісь люди, на мить зупинялись біля дверей, тоді швидко ховались у будиночку. Їх нарахував Бурулька 20 чоловіка. Згодом у вікнах блиснув світ, Бурулька поспішив до акації, став біля неї, ледве дишучи, і причаївся. Раптом почувся страшенний грім, земля під Бурулькою здригнулася, будиночок розірвався на шматки, звившись до неба, як бомба. Полум'я вихопилось на тому місці, де він стояв, і погасло. Великий шматок деревини упав на Бурульку, він змахнув руками, безтямно повалившись на землю...

Очутившись, він побачив гурт людей, що ворушилися на руїнах, одсовували балки, копали землю, але це робили тихо, наче злочинці. Смутно пригадуючи, що сталося, — Бурулька підійшов до місця вибуху, байдужо глянув на ряди трупів, позирав на мовчазних людей, що витягали з-під руїн нові трупи, хотів уже йти просто перед собою, як щось ударило йому в голову, почав призиратись до кожного трупа і собі на здивовання посміхнувся, зупинившись над мертвою Шванською, куховаркою з „Одисеї“.

— Гм! — промовив Бурулька до себе. — Але дивна вона, я знав, що вмере! — знову призивався до трупів, нарешті, звертаючись до людей, сказав: — але що вона могла тут робити? Ви не знаєте? Що, питаю, вона тут робила? — скрикнув він, схиляючись перед Глафірою.

Він пізнав її, хоч правий бік лица закривавлений, у грудях була глибока рана, та Бурулька пізнав її. Витерши кров їй з лица — він спокійно, дуже спокійно

склав їй руки навхрест на грудях, одійшов у бік і знову, наче до когось звертаючись, сказав:

— Граф її знайде. Але що вона робила в Сомі? Ви не знаєте?

Ходив кругом руїн, щось шепотів собі під ніс, тоді, махнувши рукою, пішов до міста. Проблукавши вулицями до пізньої ночі і, зупинившись проти ресторана „Одисея“, він ударив себе долонею по лобі, щось вигукнув, радісно й надійно, круто повернувся на за-каблуках, поспішивши за місто до балки, куди звозять сміття.

Сівши на краю провалля, заплескав у долоні й заспівав якусь довгу пісню, що кінця й краю їй не було. Тоді заплакав, вгорнувся в шинелю, збираючись заснути, та в цей момент хтось схопив його за руку, присвітив до лиця йому сірником, здивовано скрикнувши.

Це були ті два емігранти, що вишукували у смітнику ложечки, шрубки й іншу здобич, чим багаті смітники усього світу.

— Тебе тут зловлять, ворона! — сказали емігранти, хапаючи Бурульку під руки. — Підеш до нас у гості, так - то!

Бурулька не пручався, ішов, як мала дитина, тільки тоді, як кудись улазили, пригинаючись, він випростався, на мить зупинився й спитав:

— Але що вона там робила, ви не знаєте?

Емігранти того не знали. Повели Бурульку кудись у темряву, запалили свічку, посадовивши його на кучу рваного, наче хто його жував зубами, вогкого ганчір'я.

— Як тобі наші палати, правда затишно?

Та Бурулька уперто мовчав. Бачив тільки нору, завішану старим килимом, свічку, скрізь ганчір'я, у куточку, під коренем дерева образок Христа і чув носом неймовірно смердючий запах. Він схилився на коліна й заплющив очі.

Емігранти тим часом витягли з своїх клунків хліб, ковбасу і пляшку вина, припрохали до вечері Бурульку, він одмовився, запитавши:

— Але що робила Глафіра? Ви не знаєте?

Знову сидів байдужий до всього. Випивши вино, емігранти закурили, полягали на своїх плащах, з задоволенням згадуючи прожитий день. Розмови їхні йшли про заробіток, про поліцая, що вперто гнався за ними і, можливо, нагнав би їх, коли б вони не стрибнули у смітник. Там була їхня стихія, так само, як вода для риби.

Бурулька не зводив голови, ніщо його не цікавило. Коли ж вони почали обмірковувати історію про вибух на „Дівочій Пустці“, — він поволі почав випростовуватись, щось пригадував, погляд очей його став спокійний, уста стиснулись у вузьеньку лінію...

— Ясно, тільки пекельна машина, хтось її поставив, коли їх не було дома.

— І головне, нікого не лишилось! — говорив другий емігрант. — Цього можна було чекати. Але хто поставив пекельну машину?

— Зуботиченкова робота, ясно. Він довго слідкував за ними, його агенти не мало стоптали чобіт за Берліном, о, це спритні хлопці...

Бурулька несподівано звівся на ноги, знову упав на ганчір'я, твердо, не викликаючи ніяких заперечень, сказав:

— Пекельну машину? Поставив її я.

Емігранти, випустивши цигарки з рук, витрищено на нього глянули, наче побачили демона.

— Справді, я їх убив і Глафіру! — вів далі Бурулька, на превеликий жах емігрантів.

Але згодом, опанувавши себе, вони зареготались, почали упевнювати Бурульку, що він п'яний, верзе дурницю на свою голову і де він міг так напиться.

— Я не п'яний, я їх убив. Але що там робила Глафіра? Ви не знаєте?

Така впертість почала набридати й занепокоювати емігрантів. Їм треба було спати, але Бурулька, видно, не дасть звести оком. Ясно, він п'яний або з глузду з'їхав, їм не первина бачити божевільних емігрантів, але Бурулька ще й злочинець, коли говорить правду. От він почав розповідати про Зуботиченкового чемо-дана, слова його в'яжуться, усе здається правдою.

— Але що робила Глафіра? — вигукував він після довгого періоду розмови.

— Спи там, вона нічого не робила! — кричали емігранти, погасивши свічку.

Бурулька не міг мовчати. Він ніяк не може повірити, що Зуботиченко його обдурив.

— Тебе обдурить мала дитина, ти йолоп.

— Але нащо я її вбив, Глафіру нащо вбив? — не слухаючи нікого, говорив Бурулька.

— Вбий тепер графа, око за око! — посміхнувшись, сказали емігранти.

Яку мить стояла німа тиша, чути було тільки важке Бурульчине дихання, наче він з кимось змагався не на життя, а на смерть. Нарешті він підсунувся до емігрантів, узяв одного за руку, з глибоким благанням і ніжністю промовивши:

— Убити графа? Це не погано буде, правда?

— Е, та ти, бачу, почав дуги гнути! — у край розгніваний схопився емігрант, повалив Бурульку на землю, зв'язав йому руки і знову ліг, важко одсапуючись.

— Але що там робила Глафіра? — питав Бурулька.

Довелось йому заткнути уста ганчіркою, тоді стало тихо у норі, наче в могилі. З смітника тягло смородом, гнилим дрантям, ламаним залізом і старими черевиками...

Емігранти спали, притулившись один до одного, як дикі звірі...

Уранці Бурульку розв'язали, дали ковток вина, щоб віджились його сили, вивели його з смітника на дорогу, залишивши його самого, мовчазного, як скеля,

68 з дивним блиском у запалих очах. Постоявши трохи, він знову спустився у балку, рився у смітті, уважно приглядаючись до кожної залізняки. Нарешті крик радості вихопився йому з вуст. Він знайшов велику виделку з гострими зубами. Розмахнувшись, загнав її по саму колодочку у сміття, тоді сховав її собі за пазуху і вже рішуче пішов до міста.

Опинившись на вулиці Бісмарка біля Зуботиченкового палацу, він боязко підійшов до шофера, скинув картуза, покірливо спитавши:

— Граф ще спить?

— Спить! — була відповідь.

Бурулька став чекати. Постоявши досить довго, спитав другого шофера:

— Граф обідає?

— Обідає!

Бурулька сів на східцях, уперто вичікуючи хвилини, коли граф пообідає. Автомобілі тимчасом приїздили, на мить зупинялись і знову кудись мчали, наче десь був пожежар. З палацу вибігали якісь заклопотані люди і ніхто не звертав уваги на зігнutoго Бурульку на сходах, наче то не емігрант сидів, а звичайна муха.

Увечері, коли горіла уже електрика, він рішуче підійшов до шофера і, не скидаючи картуза, сказав:

— Граф, напевно, вкладається спати?

— Ну да, його діло, він граф! — відповів шофер, здивовано оглядаючи Бурульку. — А ви до нього?

Бурулька витяг з-за пазухи виделку, знову сховав її, тихо, таємниче нахилившись до шофера, мовив:

— Я його мушу заколоти. Але коли він буде свободний?

— Чекайте! — неймовірно посміхнувся шофер. — Граф колись прокинеться.

Далеко за північ Бурулька зайшов у сусідній проїзд, озирнувся, чи ніхто його не бачить, скинув з себе підтяжки, зробив петлю і, повісивши їх високо на ґачок, вийшов на вулицю. Там було порожньо й тихо.

Останній автомобіль од'їхав од графового палацу.

Бурулька ворітьми підліз до підтяжок, усунув голову в петлю й пустив ноги. І в цю мить подумав, що граф, напевно, зараз в „Одисеї“, його він конче тут зустріне, шофер збрехав, що граф спить, хіба може він спати, він незабаром приїде назад, а Бурулька висітиме отут у проїзді. Напруживши усю свою силу, почав розривати петлю на шиї, уже ковтнув повітря, підтяжки не витримали його тіла, і Бурулька, наче лантух, упав на землю й застогнав.

Лежав би, може, довго, приємно було почувати шум у голові, тіло терпло, дзвінкий сон опановував усією істотою, але, почувши хапливу ходу з двору до проїзда, Бурулька схопився на ноги, вискочив на вулицю й опинився в широких обіймах поліцая. Саме була та година ночі, коли по вулицях ловили безпритульних емігрантів, замикаючи їх у поліційних коморах.

Бурулька завертівся, як веретени у дужих лапах, вкусив за руку щирого охоронця тиши, той скрикнув з болю, пустивши свою жертву бігти куди вона захоче. Бурулька вибіг за місто, упав просто у балку на сміття й прислухався. Ніхто за ним не гнався, було тихо кругом, тільки здалеку шумів вічно живий Берлін.

Закопавшись з головою у сміття, Бурулька став приводити свої почування й думки до певного порядку; та з цього нічого не виходило, він тільки був заспокоєний, ніщо його більше не хвилювало, здавалося, він лежить у себе в кімнаті, видужуючи од смертельної хвороби...

З відкритими очима пролежав до самого ранку, не мав охоти нікуди йти, лежав би так довго, до самої смерти, так було тепло й затишно в смітті на дні балки. Раптом увагу його звернула на себе тиха пісня. Хтось тужно співав у балці за схилом, пісня котилась по смітті, була м'яка й спокійна, як материна молитва. Незабаром з-за схилю вийшло два емігранти,

70 на мить здивовано вони зупинились, але, пізнавши Бурульку, весело йому загукали. Кожен з них мав клунка, куди скидали свою здобич, шукаючи її у смітті.

— Тепер, бачу, тверезий! — сказав старіший емігрант Бурульці. — Так би й давно, сміття не одного земляка нашого приголубило.

Бурулька виліз з сміття, запалив цигарку, не знаючи, що робити.

Був засоромлений, як дитина після негарного вчинку.

— Ну, ставай до роботи! — казали емігранти. — Та в тебе посудини немає!

Гуртом почали добувати Бурульці „посудину“. Скоро з-під товстого шару якогось ганчір'я висмикнули лантуха, витрусили його [й подали Бурульці. Так само озброїли його залізним ціпком, і всі троє нахилились над сміттям, колупали його ціпками, витягаючи цвяхи, великі кістки, шматки матерії, все це бережно скидали у клунки і знову нахилилися над сміттям.

— Це ще добре! — говорив старіший емігрант, дуже охочий до розмови. — А от у Франції золотарями наші емігранти. Або в Англії... ти знаєш, що роблять наші в Англії?

Бурулька не відповів, бо не знав, і саме в цю мить добув розкішний шматок червоної матерії.

— В Англії наші катами стали, вішають злочинців, так-то. Нам ще розкіш, побільше таких смітників!

В обід усі троє посідали на горбочку, наче на острові, з'їли по шматку хліба і, спочиваючи, стали оглядати свої клунки.

— Щасливий день! — рішили емігранти. — Буде і винце й булочка. Ех, побільше таких смітників!

Бурульці стало весело. Робота легка, що-дня матиме хліб; спокій запанував ним, йому більше нічого було не треба. Навіть не згадував своєї Глафіри, наче її ніколи й не було на світі. Тільки тоді, як емігранти докладно розповіли йому про бідування інших емі-

грантів, що пішли в Англію та Францію, змалювавши усе густими фарбами, — він зідхнув, упевнившись, яке то щастя для емігрантів отакий чудовий, щедрий на здобич смітник...

Увечері він пив вино, голова йому приємно шуміла, виходив він з балки, сідав на моріжку, милуючись з світлого, шумливого й грізного Берліна...

Бурульці було приємно...

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

МАТИ

На сході
розпливалось
жовтими смугами
сонце,
надходила
з півночі
темносиня межа.
І тоді здавалось,
що в кожному шкельці,
в кожному віконці
розплавлений жар.

Десь
на шостім поверсі,
під самісіньким дахом
чорним,
сліпеньким оком
відчинялось вікно...
Перелітати все —
одним
велетенським розмахом,
туди,
до сонця!..
Чи впасти

в знесиллі
на дно...

Мамо, мамо!
Не плачте.
Бо це —
єдина дорога.
По горіщах,
льохах —
тільки ніч і цвіль...
Зарипіли сходи,
і порох
метнувсь під ноги,
в двері —
війнули зливи
незнаних і радісних хвиль.

Реготали роки
смертоносними перекатами,
в гарячій тремтінні м'язів
вночі —
палалі вогні.
В глибоких
блакитних кар'єрах —
з землі видирати
крицеве каміння
для будівлі сонячних днів.

Минали роки.
Пролітали казковими птахами.
Хто не бачив тих птахів?
Хто спав
безтурботним сном?..
А на шостім поверсі,
під самісіньким дахом
чорним,
сліпецьким оком
відчинялось вікно.

Розплітала мереживо
вкритих цвіллю
спогадів.
Вслухалась
в нові,
чужі
і неznані слова.
Де вже там
за швидким,
за новим —
та старечими кроками човгати?..
І хилилась
безсило додолу
сива голова.

А вухо
сторожко
ловило кожний шорох —
шарудіння миши
під важкими дошками ляд...
Тільки сходи —
вкривались
кошлатим, сивим порохом
і ніхто,
ніхто не прийшов
назад.

Десять років.
Десять —
це —
ціла вічність...
А для інших
ці десять —
гарячим,
задиханим сном...
Хто згада?
Та й чи треба згадати,
що когось

чекає і кличе —
 десь
 на шостім поверсі
 чорне,
 сліпеньке вікно?..

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС
ВЕСНА НАД МОРЕМ

ПОВІСТЬ

ПРОДОВЖЕННЯ *

VII

Бит довго ще сидів на молі з ослабленими шнурами обох вудок у руках. Забув, що вже час кінчати лови — сизий вечір стер непомітно грань проміж морем і небом і в порту давно вже заблискотіли баньки ліхтарів. Замислився, прислухаючись до тихих і журних виплесків повільних хвиль під ногами.

Не почув, як чийсь чіткі ступені вщухли за спиною. І тільки рука, що по-товариському штовхнула його в потилицю, перервала різнобарвну стрічку його лагідних думок. Ззаду стояла широка, по-військовому вдягнена постать — це Герман здивовано придивлявся до нерухомих шнурів.

— Що це ти, друже, заснув, чи думаєш — риби з ліхтариками твій зиск розшукують?

— Ні, не думаю. — Бит з ніяковою посмішкою потяг вудки з води. — На жаль, я не ти: часу дівати мені нікуди, от і сиджу.

— З природи, мовляв, милуєшся, план енергійної атаки на чийсь чорнії очі та кучері шовкові вигадуєш. Потім заснеш блажено та й уві сні їх побачиш... Щаслива душа... А я ось четверту вже ніч готуюся не спати.

* Початок див. „Гарт“ № 1, 1929 р.

— На твоєму місці я по десять не спав би... Звід-
кіль це ти лізеш?

— З ДПУ... Піймали вони там якогось супчика
з Фортеці, а він — не інакше як з переляку, що до
ДПУ втрапив — візьми та й бебехни, що днями сюди
прийде з Стамбула фелюга чи то з кокаїном, чи то
з гашишем, а може й ще з якою гидотою. Ну й нака-
зано мені: кров з носу, а фелюгу нам пристав... Три
ночі я вже пронишпорив за нею, а зараз знову на цю
чортову роботу... Ніякої там, мабуть, фелюги нема,
а мене ганяється, мов того солоного зайця... Мо хочеш
зі мною? — раптом усмішливо спитав він.

— Ні, ти серйозно?

— Цілком. Чому б мені й не зробити приятелеві
приємности? Знаю ж я: тебе, комсу, хлібом не годуй,
дай тільки якою романтичною пригодою поласувати...
Тільки цур не ображатися, коли я зовсім не роман-
тично почну чортів гнати й тебе мимохідь з твоїми
предками обкладу. Сам знаєш: моя робота — це тобі
не рибку вудити; не лізь під руку, коли я оскаже-
нілий.

— Гаразд. Скаженій на здоров'я, тільки з палуби
не жени.

— Рибу, конешно, до чортового батька, а то всього
катера мені засмердиш. — І коли наловлена Битом
і Зіною риба шубовснула назад у море, додав: — Ну
пішли. Може, на твоє комсомольське щастя піймаємо
її, фелюгу ту, сьогодні, щоб їй ні дна, ні покришки.

...За півгодини дозірний катер „Кречет“, майже
нечутно розсікаючи дзюркотливі хвилі, вийшов з
порту...

Ще видно праворуч темні силуети мола й хвильо-
різа, в міських огнів ще надто яскравий блиск, а Бит
забрався на самий ніс, щоб проколювати темряву
спраглим поглядом... Даремно: ніч щільно загорнула
море, а Герман не квапиться розірвати її прожектором.
Видно тільки, як зникають численні вогні міста — їх

гасить темне громаддя рогу, що його обпливає катер... От і жодного вогня навкруги, крім зірок; тільки ледве помітні обриси гір праворуч, а ліворуч чорна паща безмежного морського простору...

Бит гарно знав околиці міста: навіть уві тьмі побачив, як „Кречет“ минув Якірну й Іллеву бухти, обплив Фаронову гору з миготінням бідозеленого маяка на ній, а зрівнявшись з видимою в півночі світлодайною піною на пасмі підводного каміння, що загородило вхід до Сердолікової бухти, круто повернув од берега... І тільки коли гори злилися з ніччю, катер зупинився. До Бита долинув хрипкий і стриманий голос Германів — наказ пограничникам не спускати очей з моря, з берега й пильно прислухатися до кожного шуму навкруги. Бит теж напружив очі й вуха, але навколо тільки хлюпання невидимих хвиль об борти та шарудіння вітру в снастях...

Так пройшло з півгодини й Бит цілком розчарувався: краще ж рибу вудити, ніж стояти отак — усю ніч нерухомо. Всяке хотіння побачити фелюгу першим пропало — надто нудно й марно витріщати очі в рясну темряву. Поволі побрів з носу, з іронічною посмішкою глядячи на застиглі постаті пограничників біля бортів. Хіба ж так контрабандистів ловиться? — фелюга проміж пальців прослизне — не помітиш.

На містку серед постатей навколо темного головастого прожектора Бит пізнав Германа — намагався через бінокль розглядіти щось заховане півноччю. Щоби звернути його увагу на своє незадоволення, сіпнув за френч:

— І довго ми отак стоятимемо?

— А чорт же його зна! — Герман нехотя відірвав од очей бінокль, але голова його турботно поверталася з боку на бік. — Може хвилину, а може й ще ночей п'ять — звідкіль же я знаю?.. А ти вже розкис? Думаєш — вийдемо на море, а контрабандисти: „Добрий вечір, а ми ось?“

— Ну, а який же розум — погасити на катері всі огні й очі нівечити об темряву? Освітлив би море прожектором...

— Гарно ж ти їх знаєш... При огнях на катері ти чи побачиш іще фелюгу, а з фелюги тебе вже напевно побачиться. Тоді шукай вітра в полі. А так нас нікому не видно, а перед нами й море й берег як на долоні.

— Припустімо... Але ти й долоні своєї як слід не розглядиш зараз.

— Ну, й дурень же ти — нічого не розумієш... На березі ж чекається фелюгу? Чекається. Значить, підпливаючи, вона дасть якийсь сигнал. А з берега треба теж попередити її, щоб була обережніш — адже там добре відомо, що ми тут. Ці сигнали ми й повинні помітити. А не помітимо — пішов марафет мандрувати по Есесерії, а наші червінці по кишнях західноєвропейської буржуазії.

Герман знову притис бінокль до очей.

Бит порснув сліпим поглядом по темі й пішов був з містка, але спіткнувся наче об неголосний окрик з корми:

— Світло проміж нас і берега!

Тіло само собою відразу повернулося, а очі так і в'їлися в ніч. Безнаслідково... Марний сполох?.. Але постать Германа занадто напружена — як перед стрибком, і прожектор тихо рипить, повертаючися до берега...

Раптом з п'їтми глянула тремтяча, боязка крапка світла і згасла через мить. Потім ще раз — трохи лівіш... За хвилину напружений погляд піймав декілька ледве помітних виблисків відповідного вогника — з берега... І все.

Тиха команда Германова — „Кречет“ квапливо повернув до берега й з усієї сили рвонувся в п'їтму: бучно завирувала біля бортів вода.

— Ну, Ванько, тримайся, — почув Бит біля себе, — почались перегони... І не крутись тепер у мене під

78 ногами. Котись краще звідсіль на ніс — там тобі все видно буде.

На носі вже присів навкарачки кулеметник, поклавши на поруччя Люїса; за його спиною Бит підставив своє лице назустріч безпросвітному нічному вітрові.

Несподіваний промінь прожектора — блискучий до болю в очах — нечутно розірвав безмежну й щільну товщу тьми, вихопивши з неї блідозелену смугу моря; хвилі через неї перекочувалися темними тінями. Розгойдуючися химерним вагадлом, промінь заметався по воді, черкнув по темній жовтизні берега... На коротку мить висмикнулися з тьми сірі вітрила, щоби з жахливим трепетом заритися знову в пільму. Промінь навздогін шулікою — видно, як вона нервово кидається з боку на бік, і крилами загнаної птиці плюскаються вітрила, хапаючи подихів вітру. Та в нічного вітру нема вже сили підхопити її, а віддаль не перепона для катера-хижака й пільма не захист од недрімотного проміння... Фелюга повернула просто до берега — він уже близько: його обриси з кожною хвилиною примітніш і більше, чути, як хвилі розбиваються об підводне каміння — за нього „Кречет“ не проскочить.

Але тремтячий од швидкості й нетерплячки катер наближується хутчіш, ніж берег — от-от обжене фелюгу, щоб перерізати їй путь. Уже видно три збен-тежені постаті на її палубі; дві з червоними пов'язками на головах — греки — в метушні біля щогли, а третя — на стерні — владно розмахує вільною рукою; ані разу не озирнулася, наче боячись показати своє обличчя.

— Стій! — голос Германа загуркотів у рупорі громом. — Стійте! Як паршивих собак перестріляю.

Але кінець проміння ліг на білу піну розбитих об каміння хвиль, і не страшні викрики Германа для фелюги — навряд чи встигне „Кречет“ стати перед нею... Той, що на стерні, не оглядаючися, глузливо помахав

рукою. Герман вибухнувся лайкою, і Битови вуха залоскотало веселе гарчання кулемету; від цього затанцювали біля фелюги водяні стовбчики. Червоні пов'язки перелякано повернулися до катера, але рука третього примусила їх винести з-за вітрила до облавк невеликий чорний короб. Спокійно, наче настирливе висвістування куль не коло нього, він передав стерно й без квапливості роздягся, залишивши на собі тільки підштаники; одяг же прив'язав до короба.

Раптом фелюга швидким і спритним маневром шмигнула в п'ятому. Від несподіваності промінь не відразу метнувся навздогін, а від того, що надто нервово застрибав він по воді, вона спритно викручувалася, тільки на миті виринаючи з темряви. А коли нарешті прожектор піймав її, вона була зовсім близько від катера, а греки неквапливо спускали вітрило. Третій же зник кудись вкупі з коробом...

Герман — у його голосі забреніло вагання — наказав кулемету замовчати.

І як тільки фелюгу було підтягнуто на котвах до „Кречета“, скочив на неї з револьвером у руці, щоб оглядіти на ній усі закутки. А за декілька секунд його перекривлене скаженістю лице вискочило з-за щогли до греків. Ті навіть не ворухнулися, коли перед їхніми обличчями замиготіло чорне дуло — спокійно змотували вітрило. Стиснуте шаленістю горло Германа не змогло відразу викрикнути:

— Де? Де він?.. Куди ви його діли, чортові піндоси?.. Хто він? Кажіть, а то тут же голови вам порозбиваю. — Захлиснувся скаженою лайкою.

— Товаришу начальник, — грек з глумливим спокоєм дивився на Германа, — ти не лайся. Це коли старий режим, я піндос. А тепер робоча влада, а я найсправжній робітник — рибалка. Не можна...

Спокійні слова батогом стібнули Германа: люто схопив грека за груди й затрусив його так, що голова того застукалася об дуло револьвера.

80 — Пятакаеш, сволочі шматок... Я тебе навчу, як розмовляти. Де ватажок?.. Де, я тебе питаю?

В руці залишився клопоть сорочки, а грек важко грюкнувся на палубу.

— Скажеш?

— А звідкіль же я можу знати? — все також спокійно відповів грек. Стрибнув у воду, а мені не сказав, чи до берега попливе, чи утопиться. А я не бог, щоб у пільмі бачити... І нема такого закону, щоб сорочки ні за що роздирати...

— Ти в мене про бога й не те ще заспіваєш. Кажи, хто він і звідкіль!

— Хазяїн... Фелюгу наняв, гроші заплатив. А яке нам діло, як його люди звуть... У нього он спитай, може, він йому про себе казав. А мені мовчав.

— Ти на других не кивай. А мені сам кажи.

Фелюга стояла якраз під Битом, тому він помітив короткий переляк греків, коли вони переглянулися після цих слів Германа... Яскраво згадалася невисока, темноволоса й напівгола постать у підштаниках з довгими — майже до колін — руками, а поруч неї чорний короб...

Але греки про неї словом не промовились, даремно тільки Герман зовсім охрип од крику. Нарешті він наказав двом пограничникам скочити в фелюгу, а сам видрався назад на катер.

Коли „Кречет“, погасивши прожектора, з фелюгою на буксирі поплив у порт, Бит підвівся на місток. Ще не заспокоєний Герман міряв його великими ступнями, з прикрістю мимрячи щось собі під ніс. Зіткнувшись з Битом, міцно вилаявся:

— Все через тебе... сосунець проклятий. Приліз із своїми балачками — я його й прогавив... Ет! ■

— Воно, правду сказати, ти сам винуватий, — посміхнувся Бит. — Навіщо від берега далеко став?.. Тільки почекай ще лаятися, а скажи: ти помітив їхній переляк, коли ти крикнув: „Не кивай“.

— Що ж тут помічати? Перелякаєшся, коли я як буйвол ревів... А хіба що?

— Та знаю я одного хлопця в нашому місті — Кивай на прізвище. Ушлий парубок.

— Ну?

— А що якби до нього завтра вранці, коли він дійде звідсіль до дому, та з трусом?

— Що? Ха-ха-ха... Ех ти — Шерлок Холмс задрипаний... Чи мало я їм усяких слів казав?.. Адже на кожне можна прізвище підібрати. Ну, й чудака же ти...

— Звичайно, ти краще знаєш, що тобі робити, — ображено сказав Бит. — Та тільки й сміятися нічого.

— О! вже й надувся... Не винен же я, що в тебе мозки вітер продуває.

— Як хочеш... Тільки ж не дмися, коли мені з тебе посміятися доведеться. Бо коли ти сліпий, так я сам отого Кивая на мушку візьму... То він був на фелюзі.

Герман ще дужче розреготався.

VIII

При читанні газети, слуханні лекції або доповіді, при розмові з товаришами про зовнішню торгівлю, політику, міжнародне становище, експорт, імпорт — якими далекими від дійсности здаються ці терміни. Наче це якісь абстрактні будови, або що. Не даючи собі питання про походження їх, звично орудуєш з ними — як вивченими формулами для розв'язування математичного завдання. Й чудно бачити, що основа цих будов полягає не в галузі категорій мислення, а в простому факті навантаження чужоземного пароплава тисячами тонн пшениці.

Так, посміхаючися, подумала Зіна, коли другого дня прийшла в порт з екскурсією.

Тепер тут не було спокою — кругом суєта. По краю мола шум торгівлі: турки в широченних штанах, голі до переза греки з барвними хустинками на головах, татари з смушковими шапками на засмаглих вилицях

82 і місцеві рибалки, перекрикуючи один одного, закликають покупців до своїх човнів з рибою, першою черешнею й трапезундськими ласощами... Агентство Радторгфлоту закритим своїм гарним тілом великий пасажирський пароплав; звідтіль долітає вереск кате-рини і гук людського натовпу. А на синяві моря завмерли нерухомо білі вітрила, метушаться крикливі чайки й гойдаються на хвилях ліниві чорні баклани, виглядаючи в воді рибу.

Але більше за все шуму й метушні біля англійського пароплава — відразу не можна розібрати, що тут діється... Довга черга товарових вагонів — міцні тіла людей пересувають їх один за одним до перевантажників. За п'ятнадцять хвилин широкою золотою течією висипається з них збіжжя у велике чавунне корито, зникає під валом, що хутко крутиться на його дні, й невидимо тече по трубах високої вежі перевантажника, щоб вилитися в пашу пароплава. В допомогу машинам по чотирьох трапах метушаться галасливі вантажники з важкими чувалами на міцних голих спинах. І над усім — джмелине гудіння моторів, людські викрики, лайки, веселі виблиски сміху й одноманітний глухий шум збіжжя, що падає в пароплав, породжуючи над ним жовту куряву, і його жалібне рипіння над ногами на бруці. А згори — з палуби — спокійно дивиться на цю метушню вчорашній офіцер з люлькою, в білій, блискучій на сонці сорочці, трохи розстібнутій під волом і притиснутій до пухкого тіла блідоблакитними шлейками...

Екскурсанти, піднявшись до нього на палубу, наткнулися на байдужий погляд і ледве помітний кивок. Ні слова не кажучи, офіцер рухом руки підкликав найближчого матроса, люлькою показав перекладачеві на нього. І знов одвернувся, щоб байдуже стежити за квапливою працею перевантажників.

Похмурий матрос мовчки поводив їх по бездоганно чистій палубі. Поки комсомольці гляділи на золотий

каскад пшениці, що лилася в люки, він одійшов убік, щоб поменше відповідати на безліч питань. Все ж таки сказав, що „Леді Мебль“ забере понад вісім тисяч тонн пшениці й попливе прямо до Лондону, а плисти туди аж 20 день — це якщо на морі буде спокійно... В машинному відділенні хмурився, поки механик — добродушний товстун — крізь посмішку пояснював устаткування й розташування велетенських котлів і вичищених до блиску двигунів. А коли спустилися в трюм — подивитися, як струмує збіжжя згори — й навкруги нікого з команди не було, матрос раптом плеснув найближчого комсомольця по спині й спитав весело:

— Комуніст?

Це було так несподівано, що ніхто відразу не зрозумів, що саме сталося.

Але за секунду матрос уже був в щільному й шумному колі.

Перелякано озирнувся й ухопив перекладача за руку: капітан або хто-небудь з команди почує — тоді цей рейс для нього останній. Хлопці вгамувалися, і під невгомоне шарудіння пшениці, що невпинно сипалася в сутінки трюму, поточилася тиха розмова із стриманим сміхом і дружнім тисканням рук.

Родом він із Ірляндії...

Ні, він не член компартії. У нього, на жаль, нема звязку з комуністами — адже „Леді Мебль“ рідко стоїть у портах довго, майже весь час у плаванні.

У радянському порту він уже втретє... Ну, це всім відомо, що в цій країні не так, як в інших — цікаво тут жити й гарно... Він сам би хотів...

— Так за чим же діло стало? Важко хіба з паро-плава підірвати?

Ну, звичайно, він розуміє це, як жарт. Не буде ж він дезертиром, злочинцем.

— А як ваші буржуї з вас по сім шкур деруть, так вони не злочинці?

84 Він підписав контракта на три роки плавби — на це була його воля. Коли ж він свавільно порушить цей контракт, як англієць, він буде заплямований.

— Солодко, видно, вас годують, що ви так розмірковуєте.

Цього не можна сказати. От він зараз поведе їх на бак, де містяться матроси, там побачать... До речі чи є між ними хто хоч трохи знає медицину?

— Ні. А хіба що?

Товариш один ще вчора ногу собі звихнув, а зараз роботи на кораблі багато — нікого послати за лікарем. Мучається бідолага... Хотілося б ще поговорити, та час уже на палубу йти. А то офіцер ще подумає: чого він так довго з комуністами в трюмі?

Міцне товариське тискання; поволі рушили нагору.

— Невже більш не доведеться побачитись? Товаришу перекладаче, запросіть його до нас у клуб. Коли буде на березі так із товаришами, хай прийде.

Може бути, але тільки з боцманом також — у радянських портах їх без начальства на берег не пускається.

На носі пароплава невелика каюта — в ній живе двадцять два чоловіка: шістнадцять матросів і п'ять грубників. Всюди на кораблі ідеальна чистота, наче його невинно скребеться й миється, але сюди вода й помело, мабуть, ніколи не заглядали. Брудом укрито все, навіть матроські трьохповерхові ліжка з неприбраним до цієї пори лахміттям. І від усього важкий сморід гасу, смоли, прілої їжі, людського поту й бруду. Маленькі — не більш як чвертка — ілюмінатори: вхід свіжому повітрю теж заборонено.

— Оце так Англія! Культурна нація... Оце дійсно можна мовити — цивілізація... А в нас свині куди чистіш утримуються.

Надто багато роботи на пароплаві, ніколи стежити за охайністю каюти... Капітан? Ні, він ніколи сюди не заглядає — що йому тут цікавого? — так пошепки пояснив матрос.

На палубі, де все ще стояв нерухомий офіцер, матрос знову став похмурий і непривітний. Навіть висловив незадоволення, коли комсомольці зупинилися біля люка, щоб іще раз поглядіти на золоту течію пшениці. А коли один з них за звичкою кинув просто на палубу недокурок, він сердито запропонував перекладачеві, щоб недокурка зараз же було піднято.

— Що? — здивувався хлопець. — Сам живе в нечисті до вух, а перед офіцером так хвостом круть-верть за чистоту... Сам хай прибирає — в нас лакуз з сімнадцятого року анульовано. А йому це на користь — привчиться і свою каюту вбере.

Мабуть перекладач цілком передав матросу цю відповідь — той підійшов до хлопця з підвищеним тоном.

— Каже, що на англійський корабель хуліганів у гості не пускається. Вимагає пробачення — ображати себе він не дозволить.

Перекладача ця суперечка потішала, а своєю пошмішкою він ще підливав масла в огонь.

— Не будь дурнем, — сіпнула хлопця Зіна, — ти ж не дома. Важко тобі недокурка підняти?

— А ти чого? За цю сволоч оступаєшся? Комсомолка... Плювать хотів я й на тебе й на їхню чистоту. Отак! — І поруч недокурка плюхнувся соковитий плювок. — А ще каже — комуніст. Прихвіст буржуйський — от він хто.

— Та хоч ти вгамуй його! — кинулася Зіна до Іванецького.

Але пізно... Матрос одразу забув про приятельську розмову в трюмі — з криком підскочив до хлопця. На галас повернув поволі голову офіцер, але з місця не зворухнувся. Зате з усіх боків присунулися зацікавлені обличчя матросів, стали за спиною свого товариша; між ними Зіна пізнала вчорашніх, а вони пересміхнулися, побачивши її.

А хлопець, наче викрикування матроса не до нього стосувалося, повернувся до своїх.

86 — Здається, все передивилися — час топати... Ну, ти, мурло, заткни свою плюваку! Дорогу дай!

Але матрос чітко вхопив його за лікоть, потяг до недокурка, розмахуючи вільною рукою перед його очима. Хлопець скипів: роздратовано відштовхнув уїдливого матроса, повернувся до трапу, але щільна стінка напружених матроських тіл перегородила йому дорогу. Не встиг він зміркувати свого становища, як хитнувся від сильного й несподіваного вдара по скроні: перед ним з чеканням відповідного удару в позі бокса стояв ірландський комуніст... Одну мить комсомолець розгублено й безглуздо дивився на нього, а потім — раптом і оскаженіло — з усієї сили вдарив його ногою в черево. Матрос навіть не охнув — одлетів і впав на руки своїх товаришів.

Комсомольці жахливо стислися в купу, відразу оточену матросами — в їх мовчазних й неквапливих руках і в міцно стулених щелепах вищерилося жорстоке бажання розправи.

Але офіцер, не виймаючи люльки з рота, владно щось сказав — і в результаті непійманого маневра матросів комсомолец опинився за їхньою спиною, а останніх мовчазним рухом було хутко відтіснено до трапу. Переляканий хлопець кинувся був до своїх, але безцеремонна матроська рука відіпхнула його назад...

Зіна підлетіла до перекладача, що й досі весело посміхався.

— Що вони з ним зроблять?

— Віддадуть напевно начпорта... А там відомо, що припаяти за хуліганство. Та ще на чужоземному кораблі.

— А ви попередити цієї історії не могли? — скипіла Зіна. — Вас як — тільки для розпалення скандалу нам і дадено?.. Ану, ходім до офіцера.

Вхопила його за рукав, і матроси рук не встигли розчепірити, як вона прожогом шмигнула проміж них

і поставила розгубленого від такої навальности перекладача перед офіцера.

— Скажіть йому, що коли він затримає хлопця тут, я теж не піду. А коли прийде міліція, подивимося ще, кому з цього гірш буде... Його матросам так можна хуліганити? Хай згадає, що вони робили при ньому вчора ввечері, коли я повз пароплава проходила... Та ви на мене баньки свої не лупіть, а перекладайте, раз вам говориться.

Рівно поголені щоки офіцера здригнули від посмішки; ввічливо вийняв люльку з рота й з цікавістю вліпив у дівчину свої вузькі бліді очі. І зовсім зацвів, розглядивши її розчервоніле збентежене лице, збиту на потилицю хустинку й чорні закрутки волосся з-під неї.

З легким поклоном звернувся просто до неї...

— Говорить, що радий випадкові пробачитися за некрасиву вихватку матросів,— сказав перекладач,— але все ж таки повинен прохати, щоб ви залишили корабель, бо не вважає за приємну й можливу для вас вашу присутність тут зараз.

— Ну, то чорта з два я піду. А піду — так тільки з отим хлопцем... Нагадайте йому, до речи, що за англійськими правилами чемности він не має права випхати мене, дівчину, звідсіль.

Посмішка змилася з губів офіцера; повернувся до перекладача, холодно карбуючи незрозумілі слова.

— В такому разі він вас також затримає й передасть начальникові порта.

— На здоров'я...— Зіна повернулася до випхнутої на трап екскурсії.— Ей, Іванецький, пошли кого, а краще сам злітай до начпорта. Скажи йому — мене й оцього хлопця затримано, так хай міліціонера пришле справу розібрати. Та швидше...— Знов до перекладача:— А тепер передайте, що від начпорта прийдуть не на його, а на моє запрошення. Як би й йому відповідати не довелося.

— Чого ще ти тут розволинилась? — підійшов ніяково до неї хлопець, що наброїв. — Іди звідсіль: сам за себе відповідь дам.

— Раніш треба було мозками ворухити, — огризнулася Зіна. — А тепер мовчи.

Офіцер, вислухавши перекладача, незадоволено нахмурих брови. Подумав...

Він вважає її учинок за трохи необачний і просить її утриматися поки що від виклику. Він сподівається домовитися з нею до пуття... І питає, чого, власне, вона від нього хоче?

— Так би й давно... Іванецький, почекай бігти до начальника — в нас тут уже до мирних переговорів дійшло... Я вже сказала — хай одпустить цього хлопця. Тим більш — матрос перший ударив його. А коли він усе ж таки його затримає, я наполяжу, щоб було складено протокола про вчорашнє хуліганство його матросів.

— Але офіцер прохав же в неї пробачення...

— Подумаєш... Хлопець може бути таким же джентлменом і пробачитися перед матросом. В тому, що вдарив його не за правилами боксу.

— Коли матрос згодиться на це...

Зіна огляділася; матрос цілком отямився — стояв, притиснувши руку до черева, блідий, зігнутий, з закушеною від болю губою. Звернулася до комсомольця:

— Слухай, ти, як там тебе. Зараз же проси пробачення в матроса, коли добра собі хочеш... Ну-ну, нічого мармизу кривити. Хочеш, щоб за тебе начпорта пробачився? Задорого це тобі обійдеться... А ви ввічливіш перекладайте, переконайте матроса, щоб не був гадюкою.

Хлопець хоч і покривився, але видно був дуже задоволений, що все закінчилося так гаразд. Підійшов до ірландця, плеснув навіть його по плечі.

— Ти, братишко, не сердься. Сам же перший мені ліхтаря почепив. А що я сказився, так пробач. На от мої п'ять.

Матрос, вицідивши вороже щось через зуби, повернувся до нього спиною, але перекладач хутко заговорив. Таки вислухав, подивився на винувату посмішку парубка, міцно стис простягнену руку й сказав щось офіцерові. Той кивнув, злегка вклонився Зіні —

— Ви справжня англійка —

й одійшов, сунувши свою люльку на місце — в рот.

— А ви йому скажіть, — попрохав комсомолец перекладача, — щоб він усе ж таки до нас у клуб приходив. І коли навіть кине він що на підлогу, до нього от ніхто ж не прив'яжеться.

Нещасливу екскурсію було зовсім зіпхнуто з паро-плава й вона сумно стояла на молі біля трапу, коли з-борта появилася переможня Зінина посмішка, а за нею вже обличчя перекладача й звільненого комсомольця. Збігши по трапові, вона опинилася в щільному колі комсомольців, що відразу повеселішали, а руки, плечі й спина вкрилися дружніми п'ятернями. За хвилину коло ще тісніше зщулилося, стиснуте зацікавленими вантажниками: вони бачили дещо на кораблі. І всі навперебивки вимагали, щоб вона про все розказала.

— А, та йдіть ви всі від мене до чорта! — вириваючися й сміючися, закричала Зіна. — Теж комсомольцями прозиваються, а тільки дешпетувати й умієте. Нікуди не піду більше з вами.

Але розказати все ж таки довелося, а то не випустили б. І доки оповідала, все навкруги дзвеніло сміхом: комсомольці реготали, тискаючи й відбиваючи їй плечі, засмаглі обличчя вантажників ухвально всміхалися й кивали, вже миролюбно оскалювались англійські матроси, натовпившись біля борта. І навіть в одноманітному гудінні перевантажників почулося щось смішливе...

По дорозі з порта Іванецький сказав:

— Знаєш, ти таки мені здорово до вподоби... А подивитися на тебе — така баришня крихка — нігтем,

90 як блоху, придавити — так тільки мокренько залишитись. Якщо ти й на роботі отака...

— Співай, співай... Ти от плакав учора, що комсомольців ніхто по морді не б'є. Сьогодні цього сказати вже не можна. І на твоєму місці я б оцього шминдрика добре нагріла б, щоб іншим унадно не було.

— Боявся я тебе дуже,— розсміявся хлопець.— А все ж таки я їм недокурка не підняв, а ще й харкнув на додачу. Витруть самі за милую душу.

— Ну й дурень... А плюнув би ти в моїй кімнаті — язиком вилизав би.

— Припустімо...

— Побачиш... Іванецькому он можеш усе обличчя заплювати — він, я бачу, слова тобі не скаже. А я не забуду, що через тебе марно нерви нівечила сьогодні... А ти, Іванецький, ганчірка, а не секретар. Нити та губу віддимати — тільки на це ти й здатний. А щоб цей випадок поставити на найближче зібрання його осередку, так у тебе розуму нехватка?

— Все одно нічого з цього не вийде — дрібниця це, — чудно посміхаючись, мовив Іванецький.

— Дрібниця?.. — ще більш обурилась Зіна. — На жаль, отакі дрібниці дихати спокійно не дають — мов та мошکارа... А що начпорта зробив би йому за цю дрібницю?.. Самому, значить, треба піти й довести, що комсомол — не зборище безпритульних, а дисциплінована організація.

— Ну, досить тобі, — гостро обірвав її Іванецький. — Сам знаю, що робити. А до тебе, Зіно, в мене окрема розмова буде.

— От чортова дівчина, — добродушно розсміявся хтось із хлопців. — Накрутила таки Іванецького. Ну, тепер, Петьку, начувайся.

IX

— Ну так от, — сказав Іванецький Зіні, коли вони розпрощалися з товаришами по екскурсії й, не хапаючись, пішли до Окружкому. — Вчора після отії нашої

розмови я думав, що керсправами трохи помилився, пославши тебе до будівників,—одверто говорю тобі це, бо зараз так не думаю. Підчас нашого перебування на англійському пароплаві я побачив, що ти саме та людина, що може будівників перетворити в справжніх комсомольців... Треба тільки забути за свою інтелігентність та правильную лінію поведінки виробити. Виробити й ні в якому разі не міняти її... Ти розумієш мене?

— Здається, розумію,—кинула Зіна.—Але ж мені зараз так важко виробити оту лінію—я ж майже не знаю осередка, хлопців...

— От про це й варт нам поговорити—продовжити нашу вчорашню розмову.

Іванецький замовк і декілька кроків пройшов, напружено щось думаючи. Потім пильно оглядів Зіну й сказав:

— Насамперед треба Бита міцно взяти в руки, щоб він не дивився крізь пальці на вибрики членів осередку, а твердо вів правильну—комсомольську—лінію: щоб сам не розбещувався й осередка не розбещував... Адже це не так уже й важко.

— Ну, а потім?

— А потім, коли ти й Бит—удвох візьметесь за осередок... Ти, я певен, досить підкована щодо теоретичного ленінізму—це я тобі ще вчора сказав,—а в нього гарно розвинене класове почуття. Чого ж вам іще треба?... Коли ти з таким запалом, як ото на пароплаві, візьмешся за будівників, так вони скоро відчують, що саме від них вимагається. А зробиш з Бита помічника собі, так напевно осередок будівників і про п'янство, і про німецьку газету, і про хуліганство скоро забуде... Ти от спробуй зробити так...

— Спробую, звичайно,—подумавши, згодилась Зіна.

— Ну, от... А тепер ходім до мене. Я познайомлю тебе з тими матеріалами, що є в мене про будівників.

92 Цікаві матеріали — весь осередок у всій його красі побачиш.

Вони дійшли до Окружкому-й підвелись по сходах до кабінету Іванецького. Зайшовши туди, вони було сіли на невеликій канапі, щоб продовжувати свою розмову. Але раптом лице Іванецькому насупилося: на його кріслі хтось міцно спав, переплутавши все на столі встромленою туди головою...

І тільки різке стріпування й декільки різких шутків по потилиці відірвали ту голову від зім'ятих паперів — Битове обличчя з заспаною посмішкою незрозуміло витріщилося на відстовбурчену губу Іванецького.

— А, це ти... Здоров був!

— Ліжка в тебе свого нема, що ти сюди дрихати приліз? — непривітно огризнувся Іванецький.

— Ет, бюрократ, — байдуже мовив Бит. — Не ззів же я твого крісла. А що не встиг виспатися за ніч, так через це й до тебе прийшов. — Навмисно поволі підводячися, щоб вийти з-за столу, Бит наткнувся поглядом на Зіну й зацвів радістю. — Це гаразд, що ти теж тут.

— Знаю я твої приходи, — пробурчав Іванецький. — Знову бешкету в Окружкомі закортіло.

— Як раз — ні. Навпаки: помиритися, Саньку, бажаю з тобою. Минулого, звичайно, не повернеш — ну, так хоч на сьогодні... Послухай краще, що я тобі розкажу, адже цікава справа.

— Ну?

Повільно, щоб не пропустити жадної подробиці, й докладно Бит розказав про свої пригоди в минулу ніч. Помітив у Зіни вогники зацікавленості в очах — сон як рукою зняло. А Іванецький не розуміючи знизав плечима — для чого йому це оповідання? — й схилився до столу, щоб розпрасувати долонями розворушені папери. Бит зупинився на хвилину — закусити непрохану всмішку, — кивком показав на нього Зіні й надав голосу:

— Як згадаю, коли він стояв: волосся, постать, руки— все Киваєве. Ніякого сумніву — він, Кивай... А Герман навіть вислухати мене не захотів — регочеться. От їй же право, не зробив би він дурости, коли б зненацька наскочив до нього в барліг із трусом. Адже я Кивая добре знаю — хлоп'ятами один одному юшку з носу пускали... Ну, так от. Що ти, Санько, на це скажеш?

Іванецький відповів не відразу — іронічним поглядом шмигнув по Битовому обличчю й знову стис плечима.

— Ти, здається, спросоння не розбираєш ріжниць між Окружкомом комсомола й ДПУ, або угрозшуком. Ця справа торкається виключно їх.

— Розбираю без твого батька, — різко обірвав його Бит: він не чекав такої відповіді. — Але ж ти чув — представник цих установ, Герман, не надав ніякого значіння моїм словам. Тому я й прийшов сюди по пораду й допомогу... Скажи мені зараз, як секретар Окружкому: можна надіятися на твою допомогу? Я ж певний, що то був Кивай. Треба тільки простежити його як слід з усією його контрабандою, а накрити мокрим рядом — коли ткнемо хоч би й Герману під ніс незбиті докази, так він як скажений на них кине́ться. От і давай подумаємо, як це зробити й кого з хлопців притягти до цієї справи.

— Друже мій, — похитав головою Іванецький, — ти забув, що комсомол не організація по боротьбі з контрабандою. У нас і своїх болячок — таких, як ти, наприклад, — до чорта... Ну звичайно, ти болячка: вічно ти своїм мордуванням не даєш нікому працювати спокійно. А тепер тобі приспічило всіх нас Пінкертонами поробити... Піди краще додому та виспись досхочу.

— Це твоя думка? — Лице Бита пересмикнулося злістю. — Хай контрабандисти хоч усю валюту з Союзу викачають — наша хата з краю?

94 — А й справді, Іванецький, — устряла в розмову Зіна, — чому ти таки проти цієї пропозиції? На мій погляд, на неї варт звернути увагу.

— А хто говорить, що не варт?.. Не так лише до цієї справи треба приступатися. Тільки в Битову голову могло щось подібне залізти... Коли йому закортіло погратися в розшукового агента, хай робить це сам — я не протестую. А нав'язати це всій організації... Ти уяви: двісті п'ятдесят комсомольців ганяються...

— Коротше: ти нічого не зробиш?

— Ванько, ну, подумай же, що за безглуздя — совати свої носи...

— А хочеш, — перебив Бит, і голос у нього став несподівано байдужий, — зробимо так, наче це твоя ідея?.. Я зовсім не претендую на головну роль в цій справі. Просто вважаю, що відмахнутися від неї буде...

Не кінчив — останні слова провалилися в широкий позіх, наче розмова йому здорово таки надокучила. Але пильний погляд Іванецького наткнувся на невимовне знування, що весело вистрибувало по всьому Битовому обличчі, й хитрі очі — глузливо підморгували Зіні. На її губах стрепенулася ледве помітна, але образлива всмішка — мов батогом хльоснула вона Іванецького. З усієї сили вхопився за стіл — от-от перестрибне через нього, — а відбиток вікна обурено замиготів у пенсне... Але зануздав себе й тільки вицідив через міцно зчіплені зуби:

— Який же ти дурень, Битку...

— Ну, гаразд. — Бит теж узяв себе в руки. — Протирай своє крісло. А от геморою, як він тобі не личить, на великий жаль — не встигнеш насидіти. На першій же конференції птицею полетиш з Окружкому... Я тобі доведу, що Кивай не дурість, а навпаки — засіб до придбання розуму таким, як ти. Без тебе виведу його на чисту воду... Бувай здоровий!.. Ти, Зіно, йдеш?

— Іду.

— Вважаєш його пінкертонство важніш, ніж нашу розмову? — суворо стис губи Іванецький.

— Не важніш, а екстреніш, — поправила Зіна. — Осередок будівників од мене не втече, а я від нього теж. А контрабандисти на нас не чекатимуть. Тому з цією справою потрібно поспішити... Тим більш, вона дає змогу скерувати енергію нашого осередку в певному напрямку. От і не вистачить часу на хуліганство... Покажемо нашу готовність до праці на користь Союзу. В усякому разі весь наш осередок — я певна — використає цей випадок, щоб як слід навчитися боротьби з своїми ворогами. Шкода, що ти через свою ворожнечу до Бита не звертаєш уваги на його пропозицію. Мо ти ще подумаєш про неї?

— Ну - ну... Красно говориш... — Іванецький торохтів пальцями по столі, чудно оглядаючи її з ніг до голови. — Чисто, як оратор на мітингу. Проте, щиро бажаю вам обом усякого успіху... Бувайте здорові.

Коли вони вийшли, Іванецький одштовхнув крісло, щоб вийти з - за столу, і хуткими, нервовими ступенями почав виміряти кімнату. Відхилив двері, але в коридорі вже порожнеча; почув тільки тупотіння ніг по сходах і веселий Битів сміх. Зупинившись біля вікна, побачив: через вулицю тісно обіч ішли Зіна й Бит з посмішками на обличчях і з жвавою розмовою; пішли сквером, що простягся від вокзалу до проспекту, і зникли за яскравим листям каштанів і акацій...

Довго стояв замислений, невидючим поглядом порсаючи по одноманітній морській сині за вокзалом... Невже він помилився, думаючи, що Зіна зможе впоратися з Битом? Невже Бит сильніший за неї й їй не пощастить впорядкувати будівників? Невже цей осередок і надалі лишиться плямою на міській організації комсомолу?.. Ні, так не може бути? Він, Іванецький, зуміє впоратися з цим лихом... Коли Бита не буде в осередку, Зіна зуміє його в руки взяти, Іванецький сам допоможе їй у цьому...

Іванецький рішуче вийшов з кабінету...

Зупинився перед столом керуючого справами.

— От що, Пахоме... Ти мені казав, що варт було б у Сеїт-Елі послати організатора. Так наладь туди Бита.

Керсправами здивовано глянув на Іванецького.

— Так там же самі греки живуть, — сказав він. — Старі ще туди-сюди, а молодь по-нашому ані слова. Як же він там з ними розмовлятиме?

— Нічого, найде засіб. Хлопець він енергійний, а там для нього величезне поле діяльності. Тут йому все одно робити нічого... А почне пручатися — суворо нагадай про спілкову дисципліну... Зробити це треба якомога скоріш — на цьому ж тижні.

X

Повільно плазують дні, тягучі й завітчані нерухомою спекою й лінощами...

Травень ще тільки перехопився на другу половину, а з біло-блакитного неба невинно ллються могутні потоки гарячого сонячного проміння — оповивають сизою млою верхів'я гір і усяпляють посіріле листя дерев на порожніх вулицях. І тільки море — по-старечому незадоволене, буркотливе — не хоче спокою, сну, а невгомно шарудить по піску виснаженими хвилями й дихає на місто прохолодними бризами — силами міряється з вічно молодим і насмішуватим сонцем.

Години проміж ранком і вечором пересуваються, як сита череда з вигону. Та й не потрібно, щоб ступали вони хутчіш — адже таке приємне це народжене сонцем безділля після важкого навчання взимку...

Лежати на пухкому червонястому гарячому рінні пляжу, дрімаючи під буркотання прибою, і напівсонними очима споглядати синю морську безкрайність, або з байдужою цікавістю стежити за повільною течією рідких хмарок і безладним льотом чайок. Не помічати,

що чоловіки біля жіночого пляжу забарюються й навіть зовсім зупиняються. Не чути докучних розмов про дорожнечу, лікарів, сонячні ванни, курортну нудьгу й жіночого верещання тих, що полізли у воду. Не бачити розкладених обіч голих тіл, гладких і кістлявих, вродливих і потворних. І почувати, як сонце своїм промінням свердлить усе тіло, наливаючи його своєю силою, розмальовуючи його під червоношкірого індійця. І нарешті побігти, підіймаючи веселкові стовби бризок, у море — в його ласкаву прохолоду, а вибігши й обтрусившись від солоних сріблястих крапель на тілі, знову повалитися на розпечений пісок...

Ну, та й гарно ж!..

Від насолоди й надто яскравого сонця Зіна заплющила очі й раптом почула, що чиясь тінь скочила їй на лице. Перед нею стояла молода жінка, безцеремонним поглядом шастаючи по її тілові. Рука мимоволі потяглася до одягу, щоб вкрити їм свою голизна — так соромно й неприємно чомусь стало від цього розглядання.

— Пробачте, я думала — ви зовсім задрімали, — із штучно-привітною посмішкою сказала жінка. — А ви так гарно складені, що повз пройти, не замилювавшись, ніяк не можна... Ви заміжжю?

— Ні, — злегка червоніючи з ніяковости, відповіла Зіна. — А що хіба?

— Ну, звичайно, це цілком зайве питання — ви ще така дівчинка. — Вона наче не бачила розширених неприємним здивуванням очей Зіни; сіла, підігнувши під себе ноги й не одриваючи погляду від аби-як прикритої зім'ятою сорочкою її постати. — Вам і не варт за цим поспішати — ви завжди зумієте вибрати собі чоловіка. Проте, з вашим бездоганним тілом можна взагалі не погано забезпечити себе. Навіть не виходячи заміж. Я надто гарно знаю чоловіків, щоб говорити це.

— Послухайте, ви певні, що мені це цікаво?

— Ви ще така молоденька, — охоронно засміялася вона, — що, я бачу, уявити собі не можете, яка ви дорогоцінність... А у ваш вік прямо таки необхідно знати собі ціну... Чому це ви так ховаєтеся від мене? Я ж жінчина й нічого недоброго вам не збираюся робити.

— Ви від мене хочете чого?

— Яка ж ви наївна дівчинка... Ні, абсолютно нічого не хочу. Просто милуюся з вас... і заздрю вам, як жінчина. Та всяка жінчина, я певна, може позаздрити вам... Я, наприклад, багато дала б за таку родинку, як у вас отут.

— От що, громадянко, — голосно сказала Зіна, обурено відпихаючи від себе її руку, — коли в однієї з нас прілий гній замість мозків, так для другої розмова аж ніяк не цікава. Тим більш, що комсомолки взагалі таких питань не проробляють.

— Ах, ви комсомолка. І це у вас у комсомолі ухвалено вживати таких виразів?... Чи це ваше особисте нахабство?

Відвернулася, щоб через плече кинути зневажливий погляд на Зіну, і пішла призириливо коливаючи стегнами.

За декільки хвилин, виходячи з моря, заспокоєна ласкою його повільних хвиль, Зіна лицем до лица зіткнулася з Марусею.

Вона сиділа біля самої води — об її сильні ноги безсило хлюпався прибій — і уважно, мов не помічаючи Зіни, рисувала щось на утореному хвилями вогкому рінні.

— Добрий день, Марусино, — весело крикнула Зіна. — Де ж це ти була, що я тебе не бачила?

— Отут. Години півтори я, мабуть, сиджу, — не одриваючи очей од свого рисунка, спокійно відповіла Маруся. — Дивилася, в яких позах сонячні ванни приймаєш. Дуже цікаво.

— Чого ж ти не підійшла?

— А навіщо? Може, в тебе думки так усякі. Бариню ти ж одну відшила... Напевно, твої лікарі не дозволяють тобі розмовляти, коли ти на пляжі, — щоб повний спокій був. Ти ж он яка ніжна — через череву кишки мало не просвічуються.

— Чудачка ти, Марусю...

— Для кого як. Для тебе хай буду й чудачка.

Зіна подивилася на неї пильно — чому вона так вороже говорить з нею? Причин для цього наче нема... Маруся ще нижче схилилася до рисунка, показуючи їй спину, вкриту білою осугою соли й скоса оглядаючи на її ноги — чи не зникли ще? — а плечі неспокійно рухалися, наче Зінин погляд лоскотав їх. Зіна почула, що вона не хоче розмови з нею й усе ж таки сіла поруч.

— Що це взагалі тебе не видно, Марусю?

— Будь я тобі потрібна — побачила б.

— От у п'ятницю не було тебе, коли ми гурток організовували. Доволі цікаво було... Чи ти релігійними питаннями голови собі смітити не хочеш?

— Це ще якими. Не думай, що ти розумніша за мене... А якщо парубки наші з ноги на ногу перестрибують та іржуть біля тебе, як жеребці, так це, дійсно, цікаво тобі, а мені — ні.

— Ти бачила, що бухтиш? — Од образи Зіна закусила губу.

— Та тут і дивитися нічого. Так знаю — на тобі це видно. Всі ви — інтелігентні — на один фасон: тільки хвостом і вмієте крутити та з хлопцями злигуватися. А як тільки справжня робота, так з вас один пшик.

— На твій погляд, мене й у комсомол виключно через те прийнято, що я гарно хвостом умію крутити?

— А хто ж тебе знає? Буває, що й за це приймається — було б тільки хлопцям де підлататися.

— Скажи, Марусю, — тихо промовила Зіна після короткої мовчанки, — чим це я так винувата перед тобою, що ти вороже зі мною розмовляєш?

100 — Ніяк особливо я з тобою не розмовляю... Нема проміж нас нічого спільного та й не буде — от і все. Нам з тобою, значить, і говорити нема про що. Иди краще свої сонячні ванни приймати, а я в море полізу.

Маруся старанно стерла з ріння свій рисунок, притупала його ногою й повільно пішла у воду, не оглядаючися на Зіну.

Зіна довго розглядала її широку м'язисту спину, потім пішла на своє місце з гіркою думкою:

„Всюди бабство одним миром мазано. З хлопцями дружити в тисячу разів легше“.

Може бути — ці зустрічі й зробили б її похмурою на весь день. Та хіба ж можна нудити світом, коли сонячне проміння затопило землю своєю палкою радістю?

Живорадісною вийшла вона з пляжу, щоб бадьоро випереджати знесилених сонцем і морем курортників, що зупинялися біля кожного рундука пити воду й квас. І весело крикнула, помітивши на другому боці вулиці сірі клуби куряви, піднятої широченним кльошем Самойленка. Здивувалася тільки, не побачивши на відповідь його звичайної посмішки — він хутко перейшов брук і, не привітаючись, випалив:

— Ти новину чула? Окружком Бита в Сеїт-Єлі посилає за організатора.

— Як так посилає? — аж зупинилася Зіна.

— А так... За розпорядженням Іванецького — видно, йому щось у голову вдарило... Оце тільки зустрівся Пахома — керсправами, — так він мені про це й доповів. Я ледве голову не поламав собі, думаючи, чи визнав його наш секретар за активіста, чи це засіб просто здихатися його. Та тільки Ванькові однаково — радости мало. Сеїт-Єлі — це невеличке село в горах. Звідсіль до його щось коло тридцяти верстов — кіньми. Живуть там майже самі греки, а він по-їхньому нібе ні ме. Уявляєш собі, як йому буде зараз, коли він

загорівся з цим Киваєм та з кампанією проти Іванецького. Мабуть, за це саме його й посилається... Та й справді: завжди Іванецький на таку роботу посилав лише тих, що сидять на відповідальних місцях.

Самойленко глянув на Зіну — що вона скаже. Але відповідь почув не відразу: Зіна хутко йшла вперед, а між бровами залягла глибока зморшка впертого роздуму. Нарешті промовила:

— Ну, коли Іванецький така сволота, так не гріх і нам підняти волинку... Зараз нам потрібно виграти час. Коли з Окружкому прийде папірець, ми його перш за все обговоримо на закритому зібранні осередку і пошлемо Іванецькому витяг з протоколу, що з огляду на такі-ось причини ми ніяк не можемо розлучитися з Битом. Поки він нам пришле свою відповідь і поки ми будемо її знов обмірковувати на нових зборах, тижня два й проскочить. А за цей час, я думаю, ми з Киваєм устигнемо впоратися... А ні, так Іванецький, може, перекажеться — можна буде з ним як-небудь домовитися.

— Виходить, — засміявся Самойленко, — бюрократизм у деяких випадках може на користь піти. Добре, за мною справа не стане... Ну, а Ванько вже надумав, як йому взятися за Кивая?

— Не знаю... В мене є план, але чи згодиться ще з ним Бит? Сьогодні ввечері поговорю з ним, а там може, притягнемо до цього й деяких хлопців...

ДАЛІ БУДЕ